

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**Сумський державний університет**

Навчально-науковий інститут права

Кафедра історії

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ ДЕГТЯРЬОВ С. І.
(підпис)

«_____» _____ 20__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА**на здобуття освітнього ступеня бакалавр**зі спеціальності 032 «Історія та археологія»,освітньо-професійної програми «Історія»на тему: «Діяльність Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного) в українських
військово-політичних зрушеннях 1914 – 1940-х рр.»Здобувача (ки) групи ІС-91 БАКУЛІНОЇ Єлизавети Сергіївни

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на

відповідне джерело. _____ Єлизавета БАКУЛІНА
(підпис) (Ім'я та Прізвище здобувача)Керівник доцент кафедри історії Сумського державного університету,
кандидат історичних наук, доцент ЗЯКУН А. І. _____

(підпис)

Індивідуальне завдання на кваліфікаційну роботу
здобувача вищої освіти першого освітнього (бакалаврського) рівня
спеціальності 032 «Історія та археологія» ОП «Історія»
Бакуліної Єлизавети Сергіївни

1. Тема роботи : «Діяльність Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного) в українських військово-політичних зрушеннях 1914 – 1940-х рр.», затверджена наказом №0638-VI від 07.06.2023 р.
2. Мета кваліфікаційної роботи – на основі зібраних історичних джерел здійснити аналіз військово-політичної сфери діяльності В. Вишиваного в контексті українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст.
3. Об'єкт дослідження – є постать В. Вишиваного на тлі суспільно-політичних процесів досліджуваного періоду.
4. Предмет дослідження – військова та суспільно-політична сфери діяльності В. Вишиваного, його місце і роль в українському національному русі першої половини ХХ ст.
5. Орієнтовний план кваліфікаційної роботи
Розділ 1 (Історіографія проблеми та джерельна база термін подання березень 2023 р.)
Розділ 2 (В. Вишиваний: становлення особистості й формування суспільно-політичних поглядів, термін подання квітень 2023 р.)
Розділ 3 (Військово-політична та дипломатична діяльність В. Вишиваного, термін подання травень 2023 р.)
6. Дата видачі завдання « 02 » лютого 2023 р.
Керівник кваліфікаційної роботи к.і.н., доц. А.І.Зякун
Завдання до виконання одержав Є.С. Бакуліна

АНОТАЦІЯ

Бакуліна Є. С. Діяльність Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного) в українських військово-політичних зрушеннях 1914 – 1940-х рр. : кваліфікаційна бакалаврська робота : спеціальність 032 - Історія та археологія / наук. кер. А. І. Зякун. Суми: Сумський державний університет. 2023 рік. 67 с.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (88 позицій) та 9 додатків. Основний текст становить 54 сторінки, загальний обсяг – 69 сторінок.

Актуальність дослідження полягає у розкритті особистості Вільгельма Франца фон Габсбург-Лотрінгена (Василя Вишиваного) на тлі українських військово-політичних зрушень 1914 – 1940-х рр.; нагромадженню фактологічного матеріалу для подальших досліджень обраної теми та біографістики В. Вишиваного.

Мета роботи – на основі зібраних історичних джерел здійснити аналіз військово-політичної сфери діяльності В. Вишиваного в контексті українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст.

Методологічну основу становлять принципи і підходи наукового пізнання – об'єктивність, всебічність, історизм, системність. Застосовувалися загальнонаукові (логічний, аналізу й синтезу, класифікації та типологізації) та спеціальні наукові методи (історико-порівняльний, історико-системний).

Матеріали кваліфікаційної роботи становлять інтерес для науково-дослідницької, навчальної діяльності. Практична цінність роботи визначається доцільністю використання її результатів для виховання патріотизму в сучасних умовах України. Наукова новизна полягає в аналізі та нагромадженні фактологічного матеріалу про Вільгельма Франца фон Габсбург-Лотрінгена (Василя Вишиваного) для подальших історичних досліджень.

Ключові слова: архівно-слідча справа, Василь Вишиваний, Вільгельм Франц фон Габсбург-Лотрінген, українська політична еміграція, українська революція 1917-1921 рр..

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Історіографія проблеми та джерельна база	7
1.1. Історіографічний аналіз проблеми.....	7
1.2. Джерельна база дослідження.....	12
РОЗДІЛ 2. В. Вишиваний: становлення особистості й формування суспільно-політичних поглядів	16
2.1. Формування суспільно-політичних і національних поглядів.....	16
2.2. Військовий досвід у складі УСС та початок політичної діяльності.....	23
РОЗДІЛ 3. Військово-політична та дипломатична діяльність В. Вишиваного ..	30
3.1. Роль та місце В. Вишиваного в Українській революції 1917–1921 рр.....	30
3.2. Еміграційний період діяльності В. Вишиваного в 1920–1940-х рр. Арешт та звинувачення радянською владою.....	39
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ	59

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗУНР	Західноукраїнська Народна Республіка
МДБ	Міністерство державної безпеки
ОУН	Організація Українських Націоналістів
ПЛК	Польська Ліквідаційна Комісія
СВУ	Союз визволення України
УГА	Українська Галицька Армія
УНР	Українська Народна Республіка
УНРада	Українська Національна Рада
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСС	Українські січові стрільці

ВСТУП

Актуальність теми. За роки незалежності України все більше проявляється інтерес до неординарних постатей в українській історії, імена яких піддавалися забуттю за радянських часів. Серед таких – австрійський ерцгерцог Вільгельм Франц фон Габсбург-Лотрінген, відомий як Василь Вишиваний, який зіграв помітну роль в українському національно-визвольному русі. Присвятивши себе боротьбі за українську національну справу, він вписав у її драматичний перебіг свої сторінки і зрештою заплатив за відданість обраному шляху найдорожчим – власним життям, яке завершилось у тюремній лікарні Лук'янівської в'язниці в Києві. Здавалося б, така непересічна постать мала б зайняти помітне місце в анналах нашої історії. Проте, широкому загалу в Україні й тепер мало відомо про В. Вишиваного. Власне, малознаними є правдиві, точні факти з його життя та діяльності. Натомість широко відомі всілякі міфи, що зродилися довкола цієї людини, різні вигадки й домисли про його плани і дії. Йому, зокрема, закидали надмірні амбіції, прагнення дістати в свої руки найвищу владу в Україні, здобути гетьманську булаву (у 1918 р.) і омріяну українськими монархістами королівську корону (у 1921 р.) тощо.

Актуальність дослідження полягає у необхідності висвітлення політичної та військової діяльності Василя Вишиваного у досліджуваний нами період. Дипломна робота дасть можливість не упереджено поглянути на діяльність В. Вишиваного у роки національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр., оскільки в часи радянської окупації ця тема знаходилась під забороною або ж піддавалась фальсифікації. Також важливим є розкриття особистості В. Вишиваного на тлі епохи, що сприятиме нагромадженню фактологічного матеріалу для подальших досліджень обраної теми.

Об'єктом дослідження є постать В. Вишиваного на тлі суспільно-політичних процесів досліджуваного періоду.

Предмет дослідження – військова та суспільно-політична сфери діяльності В. Вишиваного, його місце і роль в українському національному русі першої половини ХХ ст.

Мета роботи – на основі зібраних історичних джерел здійснити аналіз військово-політичної сфери діяльності В. Вишиваного в контексті українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. Для досягнення мети в роботі передбачається розв'язання таких завдань:

- проаналізувати стан історіографічного вивчення теми, рівень і повноту її джерельного забезпечення;
- виявити фактори, що впливали на становлення особистості В. Вишиваного, еволюцію його ідейних поглядів;
- висвітлити військову та політичну діяльність В. Вишиваного у 1917–1921 рр.;
- проаналізувати еміграційну діяльність В. Вишиваного у 1920–1940-х рр.;
- охарактеризувати арешт та звинувачення радянською владою В. Вишиваного;
- визначити роль та місце В. Вишиваного в Українській революції 1917–1921 рр.

Хронологічні рамки дослідження визначаються роками життя В. Вишиваного – 1895–1948 рр. Однак період активної суспільно-політичної та військової діяльності окреслюється вужчим часовим проміжком: нижня межа – 1915 р., закінчення ним військової академії ім. Марії-Терези, верхня – 18 серпня 1948 р., за невідомих обставин смерть діяча. В окремих місцях роботи автор виходить за вказані хронологічні межі з метою встановлення причинно-наслідкових зв'язків певних суспільних явищ і процесів.

Географічні межі охоплюють в основному територію Центрально-Східної Європи, тобто тими регіонами, які були пов'язані із життям В. Вишиваного, насамперед теренами Наддніпрянської України, Галичини та Австрії.

Методологічну основу роботи становлять принципи і підходи наукового пізнання – об'єктивність, всебічність, історизм, системність. У роботі застосовувалися філософські, загальнонаукові (логічний, аналізу й синтезу, класифікації та типологізації) та спеціальні наукові методи (історико-порівняльний, історико-системний). Важливе місце посідав просопографічний та історико-критичний метод.

Практичне значення результатів дослідження. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані в науково-дослідницькій (під час написання фундаментальних праць з історії України), навчальній (для підготовки монографічних видань, праць, підручників, навчально-методичних посібників) діяльності. Практична цінність роботи визначається доцільністю використання її результатів для виховання патріотизму в сучасних умовах України.

Наукова новизна роботи полягає в аналізі та нагромадженні фактологічного матеріалу про Вільгельма Франца фон Габсбург-Лотрінгена (Василя Вишиваного) для подальших історичних досліджень.

Апробація результатів. Отримані, в ході проведеного дослідження, результати викладені у тезах матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи» (Суми, 28 квітня 2023 р.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри історії ННІ права СумДУ «Суспільно-політичне життя та повсякдення на українських землях» (державний реєстраційний номер 0120U105071).

Структура роботи відповідає поставленій меті та завданням дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять шість

підрозділів, висновків, списку використаних джерел (88 позицій) та 9 додатків. Основний текст становить 54 сторінки, загальний обсяг – 69 сторінок. Бібліографічний опис джерел та літератури складено відповідно до вимог ДСТУ 83302: 2015.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Історіографічний аналіз проблеми

Історіографія є важливою складовою кваліфікаційної роботи. Вона на основі наукового аналізу досягнень попередніх науковців дає змогу визначити стан вивчення або опрацювання досліджуваної проблеми. Зокрема, допомагає досягнути рівень повноти чи відсутності історичного узагальнення проблеми, сукупність яких містить предмет дослідження. Без ознайомлення з історіографічними джерелами не можливе вмотивоване обґрунтування доцільності вибору теми, визначення мети і завдань та новизни отриманих результатів дипломної роботи.

За підсумками опрацьованих матеріалів нами виокремлено чотири основних групи історіографічних джерел: 1) українська діаспорна історіографія; 2) сучасна українська історіографія; 3) зарубіжна історична думка.

Перша група історіографічних матеріалів охоплює час від смерті В. Вишиваного і до здобуття Україною незалежності. В цей час публікації про В. Вишиваного виходять виключно серед видань українських емігрантів за океаном. Найперше треба відмітити брошуру доктора Никифора Гірняка «Полк. Василь Вишиваний» [7], що вийшла у Канаді в 1956 р. Автор висвітлює біографію В. Вишиваного, його становлення як людини і політика. Цікаві факти висвітлені у розділі, де показано відносини Василя-Вільгельма з автором праці.

Крім того, значна увага звернена на літературну діяльність діяча. Власне, з цієї праці нам відомо про ряд статей в українській емігрантській пресі про В. Вишиваного.

Окремі сюжети життєвого шляху В. Вишиваного знаходимо у працях військових і політичних діячів національно-державного відродження України: М. Омеляновича-Павленка «Спомини» [35], В. Петріва «Військово-політичні праці. Спомини» [42], О. Думіна «Історія легіону українських січових стрільців. 1914–1918» [17], М. Заклинського «Січові Стрільці на Херсонщині» [19], Є. Онацького «Полковник Василь Вишиваний – Архикнязь Габсбурзький» [38], Л. Цегельського «Від легенди до правди: Спогади» [62], Д. Дорошенка «Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920)» [15], П. Скоропадського «Спогади» [50], Е. Ляришенка «Відкритий лист до Пана Рау, керівника «Deutsche Nachrichten» [30] та ін.

Серед досліджень істориків українського зарубіжжя виокремимо працю С. Ріпецького «Українське січове стрілецтво» [10]. У ній фрагментарно висвітлено участь В. Вишиваного у складі УСС та погляди вченого на демократичні та державницькі ідеї В. Габсбурга. Загалом у своїй праці С. Ріпецький досить критично класифікує роль В. Вишиваного у національно-визвольній боротьбі українського народу 1917–1921 рр.

Друга група історіографічних джерел у вивченні постаті В. Вишиваного охоплює роки незалежності України. Серед перших спроб справді наукового біографічного дослідження про В. Вишиваного вирізняються публікації Т. Осташко та Ю. Терещенка «Вільгельм Габсбург і Україна» [39], а також В. Рассевича «Політик, що розминувся зі своїм часом» [44]. Але ці публікації були тільки початком систематизованого, всебічного й об'єктивного вивчення такої яскравої і навіть унікальної постаті в українському національно-визвольному русі, як В. Вишиваний.

Нариси до життєпису Вільгельма Габсбурга та діяльності Українських січових стрільців у контексті історії українського монархізму вивчав Я. Дашкевич «Вільгельм Габсбург і українська ідея: (До 110-ліття з дня

народження)» [13]. Участь В. Вишиваного у історії УСС Я. Дашкевич, опираючись на достатню історіографічну літературу, подає з часу, коли після підписання Брестського миру, останній добився від імператора Карла I командування над січовиками на Сході України та розгорнув там доволі успішні бойові дії. Там, за зауваженням Я. Дашкевича, поведінка молодого В. Габсбурга не змінилася, він і далі заявляв, що почуває себе українцем та здобував значну популярність серед військових і селян своєю толерантністю та демократичністю.

Грунтовний аналіз біографії та військово-політичної діяльності В. Вишиваного здійснила у своїй праці українська історикиня Л. Стрельська «До життєпису Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного)» [52].

Праця І. Головацького «Австрійський принц з українською душею: полковник Українського війська Василь Вишиваний, австрійський архикнязь Вільгельм Габсбург (життя та діяльність)» [8] присвячена дослідженню життєвого шляху та діяльності В. Вишиваного. Окремо автор розглядає участь В. Габсбурга в українських визвольних змаганнях 1917–1921 рр. та його відносини з українськими січовиками.

Варта уваги стаття сучасних українських науковців О. Зорьки та Ю. Вознюка «Архікнязь Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) і Україна» [21], в якій автори стверджують, що протягом десятиліть особа В. Вишиваного або замовчувалася, або висвітлювалася винятково в негативному світлі. Через те його постать та внесок обростали міфами та вигадками.

Серед найбільш важливих та цікавих треба назвати ґрунтовну монографію Ю. Терещенка, Т. Осташко «Український патріот із династії Габсбургів» [54]. Вперше робота побачила світ у 1999 р., друге доповнене видання з'явилося у 2008 р., а у 2011 р. було перевидане. Окрім розлогого біографічного нарису дослідження містить розділи з джерельними матеріалами (автобіографія, протоколи допитів, спогади, листи) та поетичними творами самого Василя Вишиваного, написаними українською мовою. Характеризуючи цей біографічний нарис, варто зауважити, що він більшою мірою політичний,

оскільки українська історія подана на тлі історії життя Вільгельма Габсбурга, який постає у образі щирого романтика з власною, а не нав'язаною, вірою у здійснення мрії про незалежну Україну. У тексті ми бачимо повторювану зі слів самого Вільгельма та його раних біографів історію інтересу до українців та українського, що сформувало згодом стійке зацікавлення Україною як політичним проектом. Відтак більша частина тексту – це реконструйована на джерелах особового походження та матеріалах періодичної преси історія публічного життя героя, зануреного у військові політико-дипломатичні процеси, що точилися в Україні чи довкола українського питання. Варто наголосити, що на основі численних документальних джерел, свідчень очевидців, українських діячів в еміграції автори досить повно висвітлили життєвий шлях, політичну та військову діяльність В. Вишиваного.

На увагу заслуговує стаття сучасного українського історика Ю. Щура «Народний дім, «Просвіта», архікнязь Вільгельм фон Габсбург та інші епізоди з історії революційного Олександрівська» [86]. Хоча автор детально не характеризує постаті В. Вишиваного, проте стисло розповідає про його роль як активного діяча УСС та перебування січовиків на чолі з В. Габсбургом у квітні 1918 р. в м. Олександрівськ (Запоріжжя). Зі слів історика, з перших днів перебування в Олександрівську Січові стрільці включилися до громадського українського руху, допомагаючи місцевим активістам відновлювати політичну, військову та освітню галузі. Стрільці викладали на курсах українознавства для залізничників, займалися упорядкуванням бібліотеки «Просвіти», співпрацювали з місцевою українською газетою «Січ». У міському парку проходили гуляння під супровід стрілецького оркестру. Навколишні села запрошували УСС до себе і спільно організовували читальні, освітні гуртки, театральні вистави [86, с. 22].

Що стосується третьої групи історіографічної літератури, то тут слід звернути увагу на працю американського історика, професора Єльського університету Тімоті Снайдера під назвою «Червоний князь» з підтитлом – «Таємниці життя габсбурзького ерцгерцога» [47]. У 2008 р. з'явився

український переклад цього дослідження. Т. Снайдер подав життєпис свого героя на тлі історії монархії Габсбургів та історії Центрально-Східної Європи, воєн ХХ ст., династичних планів та політичної колотнечі після Першої світової війни, реваншизму міжвоєнної доби та, навіть, сьогодення. Звичайно, в цьому найбільше уваги приділялося трагічній історії польської гілки династії, започаткованої батьком Вільгельма – Стефаном, який вирішив осісти у Польському Живці в Татрах. Тож це дослідження також вийшло далеко за межі історії життя однієї людини, адже головний герой цієї драми, як центральна фігура, з'являється аж на шістдесятій сторінці.

У версії Т. Снайдера – В. Вишиваний повернувся після своєї таємної подорожі до гуцулів іншою людиною. І саме тоді, на думку американського дослідника, у його свідомості зародився прагматичний план що до свого майбутнього і власна візія Східної Галичини, а, згодом і України в цілому. Подальші його кроки, які він здійснив в часи Першої світової війни після закінчення військового навчання, були уже свідомо проукраїнськими.

Не уникає Т. Снайдер, на відміну від усіх попередніх авторів, історії життя В. Вишиваного у 30–40-ві рр. ХХ ст. – практично четверта частина тексту книги присвячена цьому періоду аж до невідомих обставин його смерті у лікарні Лук'янівської в'язниці Києва.

Таким чином, огляд української діаспорної, сучасної української та зарубіжної історіографії підтверджує наявність серед дослідників, особливо в період політичної незалежності України, значного інтересу до вивчення діяльності Василя Вишиваного. Позитивним є те, що в українській та зарубіжній історичній думці на сьогодні накопичено, хоч і недостатню, але все ж різнопланову кількість різноманітного матеріалу з досліджуваної проблеми, на основі якого можна відтворити головні події і навести змістовні факти, що стосуються життєвого шляху та військово-політичної діяльності В. Вишиваного.

Завдяки систематизації та типологізації наукової літератури вдалося визначити найбільш характерні особливості діяльності та життєвої позиції

В. Вишиваного. Аналіз наявної літератури та архівних документів дозволяє провести ґрунтовне дослідження та заповнити фактологічні прогалини.

Отже, осмислення сукупності опублікованих видань, проведення історіографічних досліджень має сприяти підвищенню теоретичного рівня, ефективності, практичної значущості нашої наукової праці.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна основа з вивчення військово-політичної діяльності В. Вишиваного має різноплановий і багатоаспектний характер. Комплекс джерел, використаних у дослідженні, нами класифіковано за трьома категоріями: архівні документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО України) та Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДАЛУ); тогочасна газетна періодика та мемуарна література.

Початки біографії В. Вишиваного, а, відтак, і перші штрихи до конструювання особистості цього діяча зустрічаємо у його власному життєписі, написаному з 28 вересня по 9 жовтня 1919 р. [31]. Якщо у середовищі української діаспори його ім'я фігурувало у численних спогадах про визвольні змагання, то в Україні довгий час В. Габсбург був невідомий. Відтак у 1992 р. у журналі «Україна» були опубліковані спогади Романа Новосада [34]. В 40-х рр. ХХ ст. він був студентом Віденської музичної академії і спілкувався з Вільгельмом. Р. Новосад попав під арешт у той же час, що і В. Вишиваний за звинуваченнями у тій же справі. У журналі «Україна» Р. Новосад опублікував і фрагменти автобіографії В. Вишиваного. Її написання В. Габсбург розпочав 28 вересня і завершив 9 жовтня 1919 р. Зробив він це на прохання міністра освіти УНР, ректора Кам'янець-Подільського університету І. Огієнка, який звертався тоді з таким проханням до найвизначніших державних, громадських і

культурних діячів тодішньої України. Машинописний варіант автобіографії, підписаний ерцгерцогом і використаний багатьма авторами праць про В. Вишиваного, зберігається у фонді канцелярії Директорії УНР (Ф. 1429) Центрального державного архіву вищих органів влади України. У цій автобіографії Вільгельм згадує про своє перше знайомство з Україною, що розпочалося у юнацькому віці і було пов'язане з переселенням родини до Західної Галичини. Саме там юний принц вперше почув про українців, яких поляки називали «русини» та представляли їх такими собі забіяками і розбійниками. Наступним кроком української «ініціації» Вільгельма стала його військова служба в часи Першої світової війни у якості сотника 13-го полку уланів, під началом якого служили українські хлопці з Золочівщини. Вільгельм у своїй автобіографії детально розповідав про свою військову службу [63]. У боях Першої світової війни сформувався його захоплення українцями, при характеристиці військових якостей яких він не приховував епітетів: «найкращі», «першорядні», «золоті жовніри», що мали єдину ваду – «надмірну добродушність». Саме у війську, спілкуючись з галицькими солдатами, вслухаючись в українські пісні, він почав знайомитися з творами українських авторів та вивчати українську мову. Саме тут він придбав і своє знамените псевдо – Василь Вишиваний.

Вагомий пласт опублікованих документів, що стосуються історії життя і діяльності В. Вишиваного, міститься у вже згаданій праці Ю. Терещенка та Т. Осташко «Український патріот із династії Габсбургів» [54]. Вміщені в цій роботі документальні матеріали слідчої справи В. Вишиваного (ЦДАГОУ. Ф.263. Оп.1. Спр.66498), його листування (ЦДАЛУ. Ф.358. Оп.3. Спр.166 та Ф.408. Оп.1. Спр.567), поезія та зразок прози дають змогу краще зрозуміти цю яскраву постать українського національного відродження першої половини ХХ ст. Листування В. Вишиваного з К. Гужковським, М. Васильком, Є. Чикаленком, митрополитом А. Шептицьким та іншими українськими громадсько-політичними діячами проливає світло на маловідомі сторінки суспільно-політичного життя в Україні доби Першої світової війни та

українських національно-визвольних змагань 1914–1921 рр., та ролі самого В. Вишиваного у цих військово-політичних процесах.

Вагому частину джерельної бази роботи становлять мемуари учасників та очевидців досліджуваних подій. Безумовно, деякі з них потребують уточнень та систематизації, грішать суб'єктивною оцінкою подій, але їх цінність насамперед полягає в тому, що вони дозволяють певною мірою відновити хронологію подій, а подекуди є першоджерелом для пропонованого дослідження. Ці багатогранні матеріали і неоднозначні оцінки дають змогу виявити чимало малопомітних фактів, якими керувався В. Вишиваний у своїй військово-політичній діяльності досліджуваної проблеми.

Цікавий фактичний матеріал про В. Вишиваного містять опубліковані спогади Остапа Луцького «Щоденник з України 1918 р. Спогади.» [29], який у 1918 р. був ад'ютантом В. Вишиваного, в складі т. зв. військової групи Вільгельма Габсбурга, до якої входив Легіон УСС, що брав участь у визволенні України від більшовицької окупації, а згодом певний час перебував в Кропивницькому. Ці матеріали є неоціненними для витворення обширної та об'єктивної біографії В. Вишиваного, із них видно всю велич його постаті. У своїй мемуарній праці О. Луцький, зокрема, описав події травня 1918 р., де акцент зробив на відвідинах «молодим габсбурзьким архікнязем Вільгельмом» разом із штабом і представниками УСС (на запрошення отамана П. Болбочана) Великого Лугу саме на Великдень того року, який припав на 22 травня. Штаб архікнязя знаходився тоді в Олександрівську (тепер Запоріжжя), тож вирушили саме звідти.

Надзвичайно цінним історичним джерелом є тогочасна українська та діаспорна періодика періоду, оскільки в ній знаходимо цікаві факти із життя В. Вишиваного. Маємо підстави стверджувати, що використання української та діаспорної преси, в досліджуваний період, дає змогу більш повно та об'єктивно відтворити щирю любов та відданість В. Вишиваного українському народу, його участь у боротьбі за державність.

У дипломній роботі використано періодичні видання: «Діло» [14], «Воля» [4], «Соборна Україна» [49], «Український голос» [58], «Хліборобська Україна» [59]. На сторінках яких відображається ставлення В. Вишиваного до українців та висвітлюється їхнє суспільно-політичне життя під час Української революції 1917–1921 рр. Саме ці матеріали дають можливість ознайомитись з позицією і поглядами В. Вишиваного щодо перебігу національно-визвольних змагань у Східній Галичині та Великій Україні.

Таким чином, джерелознавчий та історіографічний аналіз свідчить про те, що окресленій темі дослідження в історичній науці було приділено недостатню увагу. Через тривалу недоступність до важливих архівних джерел, що стосуються постаті В. Вишиваного, історики були обмежені у своїх дослідженнях джерельною базою, а тому спираються, переважно, на мемуарну і публіцистичну літературу. А це, в свою чергу, відклало відбиток на якості і об'єктивності історичних досліджень з означеної проблематики. Натомість можемо констатувати, що з урахуванням історіографічного доробку і відкритості на сьогодні джерельної бази, є підстави вважати обрану тему все ж документально забезпеченою.

Основою для нашого наукового дослідження стали опубліковані матеріали, які не дістали ґрунтовної оцінки задекларованої проблематики. У процесі роботи систематизовано й проведено критичний відбір джерел. Принцип опори на історичні джерела став одним із головних у виборі методів дослідження. Опрацювання історіографії та джерельних відомостей, пов'язаних з військово-політичною культурно-громадською діяльністю В. Вишиваного, базувалося на загальнонаукових й спеціальних наукових методах і принципах.

Джерельна база дослідження є доволі обширною та різноманітною щодо опублікованих джерел. Всебічний та неупереджений підхід до сукупності названих джерел дає змогу здійснити науковий аналіз громадсько-політичної та державотворчої діяльності одного із провідних діячів суспільно-політичного життя України першої чверті ХХ ст. – В. Вишиваного.

РОЗДІЛ 2. В. ВИШИВАНИЙ: СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ Й ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ

2.1. Формування суспільно-політичних і національних поглядів

Пізнання історичного минулого нашої Батьківщини – важлива складова формування національної свідомості українців. Неможливо досягнути всі тонкощі буття народу, не приділяючи особливої уваги біографіям знакових постатей, які творили нашу історію. Історія держави, кожного напрямку її діяльності є персоніфікованою, оскільки всі об'єктивні процеси суспільно-політичного розвитку проходять через індивідуальний досвід. У цьому контексті особливої актуальності набувають дослідження життя та діяльності Вільгельма фон Габсбурга (В. Вишиваного).

Василь Вишиваний народився 10 лютого 1895 р. у м. Пула на острові Люссін на Адріатичному узбережжі Далмації (сучасна Хорватія). Родина певний час жила в м. Пулі, де народилися всі діти Карла-Стефана та Марії-Терезії Габсбургів. Оскільки мати Вільгельма походила з італійського роду, в сім'ї спілкувалися італійською мовою. Завдяки батьку Карлу-Стефану діти навчилися німецької. Його батько Карл-Стефан командував австро-угорським флотом в Адріатичному морі, двоюрідний дід Франц-Йосиф I був імператором Австро-Угорської імперії, якого згодом змінив кузен Вільгельма Карл I, а інший кузен, Альфонс, був королем Іспанії. Вдома дітей родини Габсбургів

навчали приватні вчителі – крім загальної шкільної програми, дітей вчили трьох мов: італійської, французької, англійської. За власними свідченнями Вільгельма, в дитинстві він захоплювався німецькими поетами Гайне, Ленава, а також італійськими Метастазіо, Данте, Петраркою, Боккаччо та іншими. Батько Вільгельма часто брав дітей, особливо хлопців, у подорожі по Адриатичному морі, на узбережжі якого розташовувалося м. Пула. Впродовж шести років, починаючи з десятилітнього віку, Вільгельм подорожував по світу разом зі своїми братами та батьком. Вони відвідали багато країн Європи, побували в Африці, Америці і Азії [21, с. 86].

Умови, що панували в родині В. Вишиваного, цілком не сприяли і не давали права сподіватися, що він стане українським патріотом. Його батько Карл-Стефан був полонофілом, під час Першої світової війни був претендентом на польський престол [12, с. 510]. В. Габсбург вчився польської мови від народження і отримав своє ім'я в пам'ять про свого далекого предка Вільгельма Габсбурга, який наприкінці XIV ст. був претендентом на руку польської королеви Ядвіги. Проте наміри Карла-Стефана залучити молодого В. Габсбурга до своєї пропольської політики несподівано зустріли спротив останнього. Здавалося б, ніщо не може пов'язати долю нащадка правлячого дому династії Габсбургів, володарів могутньої Австро-Угорської імперії, з Україною. Однак знайомство із нею Вільгельма у підлітковому віці, коли його родина переїхала до свого маєтку в м. Живець на Західній Галичині, продовжилося свідомим та цілеспрямованим вивченням української мови, історії, культури.

Вільгельм вперше почув про українців від князя Ольгерда Чарторийського. Не дуже принагідні вислови польського магната на адресу гуцулів викликали зворотню реакцію юнака, який вирішив на власні очі познайомитися з їхнім побутом.

Таким чином, українська біографія молодого ерцгерцога почалася, коли йому було 14 років. Почувши в родині глузливі розповіді про дикий люд русинів-гуцулів, що живе десь у Карпатах, він несподівано втік з дому (за ним оголосили поліцейний розшук по всій Австро-Угорській монархії), доїхав

поїздом до м. Ворохти, добрався до м. Жаб'я (м. Верховина Івано-Франківської обл.) і став гостем гуцулів (він інкогніто опинився в родині Шекерика-Доникова старшого), ночував на полонині, знайомився з тими, т. зв. дикими людьми. Це було десь 1909–1910 рр. Тиждень серед верховинців став вирішальним етапом у його житті [12, с. 510–511].

Неповторна краса Карпат, мальовничість гірських строїв, тужлива мелодика гуцульських пісень і вишукана поетика українського слова назавжди причарували В. Габсбурга і поклали початок його палкій любові до України. «Відтоді я зовсім змінився й до Живця вернув іншим, як виїхав», – писав згодом ерцгерцог у своїй автобіографії. Він повернувся додому і на все життя розсварився зі своїм шурином Чарторийським через його антиукраїнську упередженість [54, с. 10]. То був перший крок на шляху В. Габсбурга від свого середовища до початків його «українства».

Зацікавлення Україною юного ерцгерцога збіглося із політичними планами, що розроблялися урядовцями Австро-Угорщини: напередодні Першої світової війни Австро-Угорщина планувала приєднати західноукраїнські землі або створити «самостійну українську державу» під своїм протекторатом, тож була потрібна людина, яка б могла очолити це утворення. Водночас перспектива війни з Росією спонукала розглядати українські землі як театр воєнних дій, а отже – до кращого знайомства з місцевим населенням. Як згодом В. Вишиваний свідчив на допитах радянських спецслужб, у 1912 р. імператор Франц-Йосиф запропонував 17-річному онукові після закінчення військової академії «зайнятися українським питанням» [21, с. 87].

В. Вишиваний здобув відповідні своєму становищу освіту і виховання. Вже в юнацькі роки він побував в усіх країнах Європи від Іспанії до Росії, відвідав Америку, Азію, Австралію. З 1905 р. Вільгельм навчався у Віденському училищі, який закінчив у 1912 р. [54, с. 10]. Наступного року Вільгельма і його брата Лео відправили на навчання до Військової академії в австрійському м. Вінер-Нойштадті. Такий крок батьків був досить незвичним, оскільки діти імператорської родини зазвичай автоматично отримували

офіцерські звання в армії Австро-Угорщини. Однак у родині архикнязя Карла-Стефана дітей виховували у спартанському дусі – батьки хотіли, щоб в академії вони не відрізнялися від інших і, не маючи нічого зайвого, мешкали в загальній кімнаті з усіма курсантами. Навчання Вільгельму давалося доволі легко. В академії він вперше самостійно познайомився з працями Каутського, Ніцше та інших філософів. Окрім військової справи, Вільгельм вивчав літературу та мови, серед яких обрав вільним факультативом українську [21, с. 87].

Закінчивши Військову академію у Вінер-Нойштадті Вільгельм став військовим кавалеристом і у 1915 р. в ранзі ротмістра (сотника) опинився у 13 полку уланів, в якому служили майже виключно українці з Золочівщини. Саме тоді вояк з Тернопільщини Приймак вчив його удосконалювати українську мову. В цей же час В. Габсбург встановлює зв'язки з Українськими січовими стрільцями (з Н. Гірняком, Г. Коссаком). Після смерті імператора Франца-Йосифа I (який перебував у полоні польських впливів) значення ерцгерцога Вільгельма – близького приятеля нового імператора Карла I – помітно зросло. Йому вдалося перешкодити ліквідації формації УСС після того, як польські легіони зрадили, перейшовши на фронті на сторону Росії – така загроза над УСС нависала знову внаслідок польських інтриг [12, с. 511].

У роки Першої світової війни В. Вишиваний починає відкрито відстоювати українські національні інтереси в Австро-Угорщині. Згідно з імперською конституцією, кожний член династії Габсбургів з 21-річного віку автоматично включався до складу сенату. На цих правах Вільгельм стає членом сенату і входить в контакт з українцями сенаторами і депутатами парламенту, зокрема з головою Української Парламентарної Репрезентації (з 1917 р.) Є. Петрушевичем [39, с. 187].

Прихильність ерцгерцога до України, його демократизм у поводженні з простими солдатами викликали незадоволення багатьох офіцерів і насамперед поляків, які прозвали Вільгельма «червоним князем».

У складному переплетінні українсько-польських відносин, які склались у Галичині, Вільгельм несподівано для свого оточення виявив себе послідовним і

палким прихильником українського національного відродження. Ад'ютант ерцгерцога Е. Ляришенко зазначає, що «полковник Вишиваний проявив себе активним оборонцем української справи вже з 1912 р. Але тому, що старий цісар був цілком в руках польського клубу, то вся справа скінчилась тим, що Вел. Князя було відкинуто геть» [30, с. 264]. «Українофільство» В. Габсбурга не могло не викликати певного тертя між ерцгерцогом і більшістю представників правлячої династії, які дотримувались виразної пропольської орієнтації. Тон задавав імператор Франц-Йосиф I, який сподівався здійснити одвічну мрію Габсбургів і приєднати до імперії всю Польщу, до чого його активно підштовхували польські політики. У цій політичній лінії українським домаганням поділу Галичини на польську й українську частини не залишалось місця [54, с. 10–11].

Саме українська орієнтація ерцгерцога В. Вишиваного й визначала його оцінку і ставлення до окремих членів сім'ї Габсбургів, що знайшло відображення в його споминах. У 1916 р. ерцгерцог був на аудієнції у Франца-Йосифа I у справі одного з своїх українських приятелів. Імператор відмовив йому у проханні. Відтоді В. Габсбург більше не зустрічався з австрійським монархом. Ерцгерцог зазначав, що Франц-Йосиф I «вороже був настроєний до українців», і тому уникав контактів з ним. Наступника Франца-Йосифа I на престолі Карла I В. Габсбург характеризує як людину «слабої волі». Хоча він і був «добре поінформований про українську справу», однак так і не наважився на рішучі кроки для її розв'язання. «Раз рішився вже був на поділ Галичини і заявив це президентові міністрів Зайдлерові, – зауважував ерцгерцог Вільгельм. – Але ще того самого дня відкликав своє рішення з обави перед криком поляків в парламенті і краї» [54, с. 11].

Встановленню контактів В. Габсбурга з галицьким проводом і залученню до політичної діяльності посприяв полковник австрійської армії, один з представників нечисленної української аристократії барон К. Гужковський. Саме йому належала ініціатива введення Вільгельма Габсбурга в коло

українських політичних інтересів і активного зацікавлення українською справою [54, с. 17].

Знайомство В. Габсбурга з К. Гужковським переросло в щирі приязнь, їхнє листування віддзеркалювало неухильне посилення українських симпатій В. Габсбурга, які зрештою еволюціонували в українську національно-політичну свідомість та активну заангажованість ерцгерцога в українські справи. У листі від 15 жовтня 1916 р. В. Габсбург зауважує К. Гужковському: «Ми є «кровні» принаймні у нашому спільному способі мислення» [78]. При цьому він висловлює наміри посісти певне місце у визвольній боротьбі українців й пише: «А надалі я хочу для себе щирого єднання з моїми людьми, я хочу їх всіх привести на мирну Україну, хочу зробити їх щасливими та сильними, хочу, щоб народ та справедливість однаково панували і хочу стати першим та найкращим провідником країни на цьому шляху» [78].

У своїх перших листах до К. Гужковського, написаних наприкінці 1916 р., В. Габсбург не виходить за межі загальних висловлювань про любов до України, яку він прагнув поєднати з австрійським патріотизмом і сподіваннями бачити монархію Габсбургів великою та міцною державою. Він вірить у те, що українці – «це хоробрий та вірний своєму цісареві народ», який «допоможе нам створити сильну та могутню велику Австрію» [79].

З часом його загальна зацікавленість «українською справою» переходить у практичну роботу на користь українського руху, наповнюється конкретним національно-політичним змістом. Вільгельм Габсбург робить перші серйозні кроки, пов'язані з проблемою уконституювання українських земель у межах Австро-Угорщини. У листопаді 1916 р., зокрема, він звертається до свого дядька – ерцгерцога Фрідріха, командувача австрійської армії для з'ясування української перспективи, що було особливо важливим, з огляду на відверто виявлену пропольську позицію Франца-Йосифа I [54, с. 18–19].

Листування В. Габсбурга з К. Гужковським, а також з іншими респондентами у цей період свідчить, що політична діяльність ерцгерцога визначалася двома найважливішими цілями та позначалась відповідними

контактами. Перша, що ставила завдання досягнути введення українського коронного краю в Австро-Угорській імперії, обумовила його безпосереднє або опосередковане спілкування з Є. Олесницьким, К. Гужковським, М. Васильком, А. Шептицьким, К. Левицьким, Є. Петрушевичем, Ю. Романчуком та іншими галицькими діячами переважно консервативно-поміркованого спрямування. Друга, яка висувала на порядок денний питання державної самостійності України, вела В. Габсбурга до контактів з діячами самостійницького напрямку – Союзу визволення України (СВУ) або близькими до них діячами, за висловом В. Липинського, з «гуртка нашого, довоєнного українських самостійників європейського складу» [27, с. 577].

Восени 1917 р. контакти В. Вишиваного з галицькими політичними колами суттєво розширюються. Ерцгерцог продовжує активно відстоювати позиції українців серед вищих урядових кіл Австро-Угорщини, домагаючись позитивного вирішення головного завдання українського галицького політикуму – поділу Галичини на українську та польську частини. У листі до К. Гужковського 11 жовтня 1917 р. він пише, що отримав листа від пана міністра-президента, який «дуже впевнено говорить про наше майбутнє; тому в мене немає взагалі ніякого страху за австрійських українців. Що стосується польського правління у Східній Галичині, то я гадаю, що воно скоро закінчиться» [81]. Однак вже у наступному листі до К. Гужковського (20 жовтня 1917 р.) ерцгерцог говорить про складнощі на шляху реального вирішення цієї проблеми і необхідність порушення цього питання митрополитом А. Шептицьким, який мав відбути аудієнцію в імператора Карла І. В. Вишиваний зауважує: «Було б дуже важливо, якби він (А. Шептицький. – Авт.) згадав про поділ Галичини, бо справа зупинилась» [80]. Звичайно, політичні позиції польської сторони були сильнішими і, як вже згадувалося, австрійський уряд не пішов на реальне задоволення домагань галицьких українців [54, с. 32–33].

Таким чином, стійка українська позиція В. Вишиваного сформувалася поступово з набуттям політичного досвіду і давала змогу чітко орієнтуватися у

тодішніх політичних та національних питаннях. Загалом В. Вишиваний в тодішніх австрійських та українських колах розглядався як харизматичний політик, який відстоював позиції українського народу, перед урядом Австро-Угорщини.

2.2. Військовий досвід у складі УСС та початок політичної діяльності

Восени 1917 р. активізувалися контакти В. Вишиваного зі старшинами легіону Українських січових стрільців (далі – УСС). Створені у 1914 р. з ініціативи галицького військово-політичного проводу, УСС брали участь у воєнних діях не заради інтересів Австро-Угорщини, а з тим, щоб стати реальним мілітарним фактором у боротьбі за відновлення самостійної української держави, до складу якої, на їхню думку, у слушний момент могла б увійти й Східна Галичина. З самого початку провід УСС відчував негативне ставлення й послідовний опір розбудові українського легіону з боку польських кіл Австро-Угорської імперії, які використовували свій вплив у державному апараті та армії. Зрештою, з підозрою ставилася до УСС і австрійська влада. Утворення Центральної Ради, проголошення в листопаді 1917 р. Української Народної Республіки (УНР) викликали радикалізацію національно-політичних настроїв старшин і стрільців українського легіону. У той час, коли за р. Збручем будувалася українська державність, австрійський уряд загравав з польською стороною, прагнучи утримати поляків у складі імперії ціною поступок їм у Галичині. У результаті серед легіонерів УСС неухильно зростали антиавстрійські настрої. На цьому ґрунті сформувалися розходження між УСС і поміркованою політичною лінією галицького проводу. На одній з політичних

нарад УСС було навіть прийнято рішення про саморозпуск легіону на знак протесту проти такої поведінки Австрії. В. Вишиваний був добре поінформований про стан справ у легіоні через Н. Гірняка, якому він радив підтримувати високий рівень бойової підготовки легіону, навіть шляхом нелегальної рекрутизації [54, с. 33]. Він виявив повну готовність сприяти УСС, брав активну участь в організаційних нарадах на Святоюрській горі в резиденції А. Шептицького, який також цікавився станом стрільцтва [54, с. 34].

Також, у цей час, В. Вишиваний слідкував за подіями у надніпрянській Україні. Згадуваний Н. Гірняк у своїх спогадах писав: «В нашому листуванні на першому місці стояли події над Дніпро, це було самозрозуміле, бо ж там формувалася молодий державний організм визволеної України. Я пересилав йому всі часописи, що їх одержували з Києва через фронт, а він навзаєм пересилав мені постійно голоси світової преси...» [7, с. 13].

Під час переговорів у лютому 1918 р. у Бресті, щодо миру, між делегаціями держав Четвертного союзу, УНР і більшовицької Росії, архикнязь цікавився їх перебігом. Листувався і відстоював перед австрійським дипломатичним очільником графом Оттокарком Черніним ідею коронного краю. Сприяв налагодженню зв'язків послів УНР із галицькими політиками. Тоді ж наприкінці зими 1918 р. він рішучо став на захист легіону УСС, яке австрійське командування вкотре хотіло розформувати.

Після Берестейського миру, німецькі й австро-угорські війська почали витіснити більшовиків з України та окупували Східну Україну. В цей час В. Вишиваний добився від імператора Карла I командування над УСС, а саме, полком (курінь) який був уже на Сході в складі 7 дивізії Другої армії, пізніше Східної, з начальною командою в Одесі. Так виникла «Група ерцгерцог Вільгельм». На початку квітня 1918 р. в Копанях (після приїзду до Одеси) він фактично став командувати УСС. Ерцгерцог Вільгельм розгорнув широкі військові дії. Зокрема, захопив зі своїми військами Херсон (мешкав там у залізничному вагоні), Нікополь. На чолі загону з 6000 вояків та однієї гарматної батареї, маючи в своєму розпорядженні 2 літаки, 16 квітня взяв Олександрію

(тепер Запоріжжя), поставив УСС-ів гарнізоном у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ). 10 червня 1918 р. переїхав до м. Єлисаветграда (тепер м. Кропивницький), де розмістився в селянській хаті у с. Масляниківці на околиці міста [7, с. 45–56]. Тут намагався утворити другий полк УСС, але йому перешкодило австрійське командування, що зненавиділо Вишиваного за його проукраїнську лінію та опозицію окупаційному режимові, який навязали Україні Німеччина та Австро-Угорщина, особливо після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р., коли було розігнано Центральну Раду.

Саме в цей час ерцгерцог Вільгельм став активно використовувати псевдо «Вишиваний», яке закріпилося за ним ще у 13 полку уланів, у якому він з кавалеристами говорив по-українськи та поводився дуже по-людському. Йому подарували вишивану сорочку, яку він носив під австрійським мундиром. На Східній Україні його поведінка не змінилася – він заявляв, що почуває себе українцем. У власних мемуарах він згадував: «...Українці люблять співати, а я люблю слухати, як вони співають. Обов’язково казав їм співати “Не пора”, “Ще не вмерла Україна”, “Верховино”, “Над Прутом у лузі”. Я особисто і по-товариськи говорив їм про пригноблення України росією, ніколи при тім не підкреслюючи, що в Австрії інакше. За таке ставлення до Австрії мусив я навіть ставати до рапорту. Та й при рапорті я заявив відверто, що почуваю себе українцем й інтереси України для мене на першій місці. Мені відповіли, що це противиться моїм офіцерським обов’язкам і на тім скінчилося досить комічно: мене також почали уважати “політично-підозрілим”, із чого я мав сто потіх...» [31].

Серед УСС-ів та наддніпрянських селян він здобув велику популярність, бо був дуже толерантним та демократичним. Ходив у формі УСС, вимагав, щоб до нього зверталися «пане ротмістр», а не «Ваша імператорська величність», спілкувався з українським населенням, приймав скарги від селян, їздив з ними до «вищих інстанцій». Територія зайнята УСС-ами, стала прихистком для українських діячів, які втікали від німців, австрійців, угорців. УСС-и відмовлялися від насильницьких контрибуцій, уникали сутичок з повстанцями

або встановлювали з ними мирні зв'язки. Сам Василь приймав делегації повстанців, фактично захищав повстанських отаманів Шинкаря, Шевченка, Зеленого. Характерний епізод: коли князь Урусов прийшов до архикнязя, вимагаючи, щоб повісили активних селян у його мастках, архикнязь порвав його донос, кинув клаптики паперу князеві в обличчя та погрозив, що особисто вб'є з револьвера [8, с. 54].

В. Вишиваний відряджав старшин УСС-ів організувати українські школи на Поділлі, Херсонщині. Делегував їх для культурної праці, до видання газет. Про своє перебування на Запоріжжі він писав А. Шептицькому: «Я знову із хоробрими легіонерами на «Запоріжжі», тут так чудово! Тут люди дійсно впевнені в собі, справжні українці, і вони все ще досить ретельно дотримуються всіх запорізьких традицій; я щасливий тут знаходитися...» [76].

У цьому контексті викликають інтерес фрагменти спогадів генерала Всеволода Петріва, заступника командуючого I Запорозької дивізії, який у 1918–1919 рр. багато разів зустрічався з В. Вишиваним. Ось як він описав спільну вечерю УСС-ів та гайдамаків (так офіційно називали тоді українські регулярні військові частини) і концерт у міському саду Олександрівська: «Перед вечерею проходиться по саду юрба наших чубатих, а між ними архикнязь Вільгельм і патер (отець Ксаверій) Бонн, нерозлучний його прибічник – з роду бельгієць, що дуже добре балакав по-українському. Своєрідна група: масивні наші хлопці, чубаті типові українські лиця, а між ними породисте обличчя архикнязя, молоденького і щупленького тоді хлопчика з русявим волоссям і голою верхньою губою, у австрійським однострою та мазепинці .... Як кажуть хлопці, архикнязь сам підійшов і почав розмови про полк, про Центральну Раду і т. д. «Теж простий який!» – кажуть здивовано хлопці ..., а й гарно по-українськи балака! Вечеря відбувалася помпезно, а поруч з цією старшинською вечерею у другому відділі веранди товпилося гайдамацтво, якого ніяк не міг виперти командант 2 Запорізького полку, який все хотів, щоби веранда була порожня. Але його зусилля привели лише до того, що сам архикнязь Вільгельм заступився за гордієнківськими гайдамаками,

кажучи, що вони вже перебули революцію і є також рівноправними громадянами, як і старшини, тому поза службою мають повне право навіть брати участь в обіді, а не тільки бути свідками на веранді. Нове здивування наших хлопців, яке ще збільшується, коли після тосту, яким архикнязь вітав Запоріжжя, він повернувся до гайдамацького столу з окликом: «Гайдамацтву слава!», перехиляючи при тому цілком вже не архикнязівським рухом добрутаки чарку. «Здоров був, Вишиваний!» – гукнули йому у відповідь гайдамаки. ... Внаслідок цього першого знайомства полку з архикнязем Вільгельмом, почали ходити балачки про те, що добре було би “охрестити хлопця на нашу віру, бо хоч він і з королівського роду, але може вийти із нього путящий гайдамака”» [42, с. 153–154].

На території, яку займала Група В. Вишиваного, фактично була ліквідована влада гетьмана Павла Скоропадського, що вбачав у Вільгельмові суперника. І це було не безпідставно. Вишиваного неодноразово намовляли здійснити переворот, щоб проголосити його гетьманом або королем України. За це у першій половині травня 1918 р. виступали УСС-и, група одеських політиків – есерів та есдеків, а у червні 1918 р. група українських політиків у Відні, очолювана бароном Миколою Васильком та Запорозька дивізія [19, 59–60]. Та він і сам схилився до того, але обставини в Україні були для таких дій дуже несприятливими, на Вишиваного постійно йшли доноси до Берліна, Відня, Києва (до гетьмана Скоропадського). У Відні йому передали пачку доносів, з якими він ознайомився та спалив [8, с. 51]. У Берліні, в ході зустрічі з німецьким імператором Вільгельмом II, його спочатку завіряли, що в Україні серед німецьких та австрійських високих військових він єдиний хто має популярність, але вже з середини червня 1918 р. ці ж самі німці починають вимагати у Відня усунення Вільгельма та УСС-ів з півдня України. Але В. Вишиваний опирається, бо має підтримку австрійського імператора Карла I, та конфлікт загострюється. Німці ігнорують титул «ерцгерцог» та заявляють, що зватимуть його тільки рйтмейстром. Наприкінці вересня 1918 р. Карл I піддається і погоджується відкликати «Групу ерцгерцог Вільгельм» з Південної

України. Більшовики теж висловлюють свою стурбованість можливістю виникнення української монархії з В. Вишиваним на чолі [12, с. 514].

З передислокацією УСС «Групи ерцгерцога Вільгельма» все теж було не просто. Спочатку передбачалася передислокація в Східну Галичину, до Львова, але вона була замінена переїздом на Буковину на румунське пограниччя, бо у Львові назрівала революція і перебування УСС та архикнязя з проукраїнською позицією становило небезпеку для поляків. 9 жовтня УСС-и від'їздять на Захід, а 19 жовтня 1918 р. декларують Українську державу на території українських земель Австрії та Угорщини.

Якось, з не дуже зрозумілих причин, українські військові історики не хочуть торкатися ролі В. Вишиваного в період підготовки Листопадового зриву в Галичині. Але саме В. Вишиваний, який хворів і лежав у лікарні в Чернівцях, відправляв Д. Вітовського до Львова. А 1 листопада 1918 р. вийшов з лікарні на вокзал та відправив УСС-ів і український за складом 41 полк піхоти до Львова, ламаючи при цьому саботаж чернівецьких залізничників [12, с. 514].

В час коли була проголошена Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР) В. Вишиваний заявив, що він вважає себе її громадянином. Навесні 1919 р. у Станиславові став полковником УСС (тобто 1 бригади Української галицької армії). Правда, Українські січові стрільці хотіли проголосити його королем Галичини і Буковини (були навіть плани проголосити королем України), але перемога держав Антанти позбавляла всіх Габсбургів трону. В. Вишиваний короткий час проживав інкогніто (під іменем Василя Степановича) разом зі своїм ад'ютантом сотником Остапом Луцьким у василіанському монастирі в Краснопущі, у Бучачі. Тут В. Вишиваний зачитувався у монастирській бібліотеці, студіював старі пергаментні грамоти [8, с. 59]. В монастирі був до березня 1919 р., коли румуни окупували Покуття (часто Вільгельм перебував і в гірському селі Красний Луч над Черемошем). Після окупації румуни арештували Вишиваного, але на вимогу уряду УНР звільнили. Він повернувся до УГА, командував військовим з'єднанням у поході на Київ. У Кам'янці-Подільському був начальником відділу закордонних зв'язків у

Головному управлінні Генерального штабу армії УНР, їздив з Симоном Петлюрою по Україні, був разом з ним в Умані, шукав контактів з отаманом Нестором Махном. Разом із спеціальною комісією опрацював план реорганізації армії УНР. Під кінець 1919 р. хворого на тиф Вільгельма вивезли до Румунії, два місяці він пролежав в українському посольстві, де ним опікувався лікар Матюшенко. Після хвороби планував повернутися до УСС-ів на Східну Україну, але ситуація там кардинально змінилася [38, с. 136].

У Бухаресті Вільгельм Габсбург добився від румунського уряду дозволу на переїзд українських військовополонених із Заходу для формування тих частин армії УНР, які взяли участь у Першому зимовому поході в Україну. Приблизно в цей час він одружився з румунською королівною з роду Гогенцолернів-Зігмарінгенів, що повинно було вплинути на його міжнародний престиж. На весіллі був присутній цілий склад українського посольства в Румунії [62, с. 118].

Отже, у березні 1918 р. В. Вишиваний отримав призначення командувати військовою групою австрійської армії, до складу якої входив Легіон УСС. Через м. Тернопіль він прибув до м. Одеси, а потім до м. Миколаєва. Весною та літом 1918 р. він перебував на теренах Херсонщини й Запоріжжя. У цей період В. Вишиваний вважався конкурентом П. Скоропадського й претендентом на політичну владу в Україні. Проте цей проєкт не міг розглядатися всерйоз протягом тривалого часу, оскільки Німеччина рішуче підтримувала П. Скоропадського на чолі Української Держави. На Східній Україні ерцгерцог проявив себе не лише як талановитий воєначальник та вдумливий політик, але й як проста, відкрита до спілкування гуманна людина. В умовах війни це було не просто. Восени 1918 р. Вільгельм разом із січовими стрільцями відбув на Буковину, до Чернівців.

РОЗДІЛ 3. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ТА ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. ВИШИВАНОВОГО

3.1. Роль та місце В. Вишиваного в Українській революції 1917–1921 рр.

В. Вишиваний зіграв помітну роль в українському національно-визвольному русі. Йому, як представнику однієї з найбільших європейських монархічних династій, судилося вписати яскраву сторінку у драматичний перебіг визвольної боротьби українського народу. Досі широкий загал в Україні знає дуже мало про цю постать в українській історії.

У роки Першої світової війни В. Вишиваний починає відкрито відстоювати українські національні інтереси в Австро-Угорщині. Згідно з імперською конституцією, кожний член династії Габсбургів з 21-річного віку автоматично включався до складу сенату. На цих правах Вільгельм став членом сенату і входить в контакт з українцями сенаторами і депутатами парламенту, зокрема з головою Української Парламентарної Репрезентації з 1917 р. Є. Петрушевичем. При сприянні ерцгерцога відомого українського вченого І. Горбачевського було призначено першим австрійським міністром охорони здоров'я [61, с. 108].

У 1917 р. В. Вишиваний ближче знайомиться з галицькими політичними колами. Приводом до цього стало повернення митрополита Андрея Шептицького з російського полону. На початку вересня 1917 р. В. Габсбург прибув до Львова з дорученням привітати митрополита від імені імператора Карла. Ерцгерцога зустріла делегація українських громадських і політичних діячів на чолі з Костем Левицьким, який звернувся до нього з промовою українською та німецькою мовами. Вільгельм першим вітав прибулого митрополита і взяв участь у прийомі, влаштованому українською інтелігенцією А. Шептицькому. Відтоді ерцгерцог став бажаною особою в галицьких політичних колах [39, с. 5–8].

Особливу активність виявив він під час мирних переговорів у Берест-Литовському. Ерцгерцог листувався з головою австрійської делегації міністром закордонних справ О. Черніним, впливаючи на нього у корисному для України напрямку. Одночасно він постійно інформував галицьких політиків про настрої австрійської делегації щодо української проблеми. Вільгельм сприяв прийняттю графом О. Черніним проекту про західні кордони України і ординацію автономного коронного краю Галичина [8, с. 13–14].

З утворенням самостійної Української Держави і актуалізацією української проблеми у міжнародних відносинах серед політиків ширилася чутка про наміри Австрії використати ерцгерцога Вільгельма у своїх політичних комбінаціях і поставити його на чолі Української Держави. Після Берестейського миру, коли німецькі та австрійські війська увійшли на територію України, ці відголоски посилювались. Проте, якщо й існували подібні плани в австрійських правлячих колах, вони не мали реальної перспективи з огляду на позицію Німеччини, яка рішуче протидіяла будь-яким спробам сепаратної політики свого союзника щодо України. Після приходу до влади П. Скоропадського і утворення Української Держави, про це взагалі не могло бути мови [45, с. 193]. Разом з тим, політичні плани, пов'язані з особою В. Вишиваного, знаходили сприятливий ґрунт серед окремих українських політиків і військових, як у Східній Галичині, так і у Наддніпрянській Україні.

При всій пошані до особи В. Габсбурга, більшість розважливих політиків і офіцерів-галичан усвідомлювала, що справа зміни голови держави мала носити легітимний характер. До того ж, вони були переконані, що Німеччина ніколи не погодиться з кандидатурою В. Вишиваного у лідери держави, що привело б до переважання позицій Австро-Угорщини в Україні. Чітка політична лінія УСС у цьому питанні не могла не вплинути на вироблення політичної поведінки В. Габсбурга в Україні, який надалі відхиляв пропозиції такого гатунку [39, 189–190].

Свідомі кроки В. Вишиваного, спрямовані на захист селянства, привертали до нього все більшу увагу українських громадян і породжували сподівання щодо пом'якшення репресивної системи окупаційного режиму. Так, 29 червня 1918 р. голова Всеукраїнського Земського Союзу С. Петлюра звернувся до В. Габсбурга з листом, у якому просив звернути увагу німецьких властей на згубність їх політики і, зокрема, домогтись звільнення усіх реквізованих шкільних приміщень, необхідних для навчання дітей [30, с. 265].

Патріотична діяльність В. Вишиваного, і зростання його популярності і згадані вище політичні кроки українських опозиційних діячів викликали занепокоєння П. Скоропадського. У своїх спогадах він зазначає, що неодноразово отримував агентурні відомості, згідно з якими ерцгерцог Вільгельм за допомогою свого оточення, «особливо якогось полковника (очевидно П. Болбочана – авт.) веде посилену агітацію на свою користь з метою бути гетьманом». П. Скоропадський стверджував, що емісари В. Вишиваного «роз'їжджали по Україні, були деякі частини, з якими вони зав'язали зносини, у дивізії Натієва без відома останнього склалось цілком визначене ядро прибічників ерцгерцога, були розгалуження цієї конспірації й у великих містах» [50, с. 239].

Наближення розпаду Австро-Угорської монархії і небажання її правлячих кіл утворити із Східної Галичини і Буковини автономний край, змусили західноукраїнських політиків і військових вдатися до превентивних заходів з метою запобігти утвердженню польської влади на українській етнічній

території. Ще у вересні 1918 р. у Львові утворилась таємна організація українських старшин, яка покладала надії на переведення до Львова легіону УСС і створення на його основі збройних сил, здатних унеможливити польські зазіхання щодо галицької столиці і Західної України взагалі. Керівником задуманої акції, як ми вже згадували, намічався Д. Вітовський, а безпосереднім командиром українських військових сил – В. Вишиваний [17, с. 266].

7 листопада 1918 р., коли на Буковині утворилася УНРада, В. Габсбург вітав її створення і заявив, «що буде вірним громадянином Української держави». Однак, вже 9 листопада 1918 р., попри хворобу, він мусив залишити м. Чернівці і прибув до м. Львова, де перебував як приватна особа до 21 листопада 1918 р., тобто до відступу з міста українських військ. Перебіг жовтнево-листопадових подій у Галичині засвідчив безпідставність тверджень щодо австрійської підтримки українців проти поляків, та австрійських варіантів вирішення української державної проблема і використання в цьому зв'язку особи ерцгерцога Вільгельма. Звичайно, якби це дійсно мало місце, то австрійське політичне і воєнне керівництво зробило б усе, щоб заздалегідь передислокувати до м. Львова легіон УСС і паралізувати тим самим спроби польського збройного виступу у місті. Натомість, все відбувалося навпаки, ослаблена Австро-Угорщина послідовно допомагала Польській Ліквідаційній Комісії (ПЛК) перебрати владу у м. Львові. В той же час польські політики намагались представити виступ українців у Східній Галичині як інспірований німцями і цинічно дезінформували керівні кола країн Антанти, маніпулюючи іменем В. Габсбурга [39, с. 191].

Між тим, В. Вишиваний жив як приватна особа у Бучачі до 6 травня 1919 р. Як зауважує близький до ерцгерцога Н. Гірняк, «наш уряд (тобто уряд ЗУНР – авт.) не вважав можливим ангажувати його до УГА» [8, с. 31]. Коли розпочався відступ УГА, В. Вишиваний вирушив до Карпат, де 6 червня 1919 р. був взятий у полон румунами й інтернований у монастир Кальдарушани [39, с. 191]. Як згадує Д. Дорошенко, В. Вишиваний перебував у полоні «у страшенно

тяжких умовах. Його неволю поділяли його вірний ад'ютант сотник Л. (Ляришенко – Авт.) з своєю молоденькою дружиною» [15, с. 89].

На домагання уряду УНР на початку вересня 1919 р. В. Вишиваного було звільнено і він прибув до Кам'янця-Подільського, де на той час були керівні установи Директорії УНР. У мемуарах, які він тоді розпочав писати 28 вересня 1919 р. було зазначено: «По моїм безробіттю в полоні мені хочеться працювати для України і я працюю, поки матиму змогу» [31]. В. Вишиваний отримує звання полковника армії УНР і призначається начальником відділу закордонних зв'язків Головного управління Генерального штабу. За порадою Н. Гірняка він розпочинає роботу над формуванням мережі військових шкіл для армії УНР і залученням з цією метою військових місій ряду держав Західної Європи [8, с. 31], однак листопадова 1919 р. катастрофа української армії перервала цю працю.

У листопаді 1919 р. В. Вишиваний разом з урядом Є. Петрушевича залишив Кам'янець і як старшина Армії УНР дістав дозвіл Румунії виїхати до Чехословаччини. Однак в цей час він захворів на тиф і був змушений залишитись у м. Бухаресті під наглядом посла УНР у Румунії К. Мацієвича. Згодом Д. Дорошенко, який часто відвідував хворого, згадував, що В. Вишиваний говорив «дуже гарно по українськи, але з галицьким діалектом. Любив він над усе Галичину, де й перейнявся українськими симпатіями» [15, с. 89]. Ця відданість Україні і українській справі контрастувала з негативним ставленням ерцгерцога до Польщі і до будь-яких компромісів з нею з боку українських політиків. Тому він негативно поставився до угоди УНР з Польщею, яку ініціював С. Петлюра. Про це Вишиваний говорив у свідченнях на допиті в слідчих органах держбезпеки у вересні 1947 р.: «Коли Петлюра уклав воєнний союз з поляками наступати разом на Київ, я як супротивник поляків і цього союзу з Петрушевичем виїхав до Відня. У дорозі я захворів тифом і залишався у Бухаресті, а Петрушевич поїхав до Відня. Одужавши після хвороби у березні 1920 року, я таки приїхав до Відня» [64]. Таким чином, у

1920 р. В. Вишиваний одужавши після хвороби, включився в політичну діяльність, але вже в еміграції.

У Відні, в середовищі української еміграції, В. Вишиваний був частим відвідувачем її численних зібрань. Жив він дуже скромно, щоб не сказати бідно. За спогадами П. Карманського, на українських зібраннях стояв десь у кутку в мундирі української армії, у сірій солдатській шинелі. Утримувався з військової платні [38, с. 135]. За спогадами Івана Кедрин-Рудницького, це був «високий блондин, гарний собою, з бездоганними товариськими манерами, тип аристократа, говорив і писав плавно по-українськи ... Всі ми шанували Вишиваного за його сантимент до українства та за його ідеалізм». За іншими спогадами – нагадував бідного студента, оточеного українськими біженцями. Та далі мріяв про воскресіння Української держави. Свої погляди відбив у програмній статті «Як будувати?» [12, с. 515–516]. В'ячеслав Липинський писав про В. Вишиваного, що він «один з найкращих і найвидатніших провідників України» [27].

Тогочасні зусилля української еміграції у Австрії були спрямовані на примирення П. Скоропадського та В. Габсбурга. У середині травня 1920 р. у Лейпцигу відбулася нарада українських монархістів, де зустрілися колишній гетьман і архикнязь. Журналісти, зокрема італійські, тоді поширювали інформацію, що замість скомпрометованого П. Скоропадського на перший план як кандидат на український престол висувається В. Габсбург. Виникає група його прихильників – В. Андрієвський, барон М. Василько, Т. Галіп, генерал М. Омелянович-Павленко, В. Полетика, І. Полтавець-Остриця, О. Турянський та ад'ютант Вишиваного граф Едвард Ларіш (Леришенко). Вільгельм Габсбург стає членом Генеральної ради – законодавчого органу гетьманців. Був навіть план, що В. Вишиваний, формально за наказом Павла Скоропадського, у 1920 р. очолить збройну акцію проти польських окупантів у Східній Галичині.

Бувши принциповим, рішучим та безкомпромісним він не визнавав дипломатичних та псевдодипломатичних поступок. Виступав проти всіх окупантів України: росіян, поляків, румунів; не довіряв німцям. Наприклад, у

січні 1921 р. заявив, що «я... український громадянин... теперішній союз України з Польщею вважаю неприродним... Тому український народ стоїть цілком осторонь від цього союзу» [12, с. 515–516].

9 січні 1921 р. В. Вишиваний в австрійській газеті «Neues Wiener Journal» видав антипольську статтю, в якій охарактеризував союз Польщі з УНР як «неприродний». Стаття мала скандальні наслідки для Вільгельма [21, с. 90]. По-перше, полонізована родина (батько, два брати, сестра) завдають йому удару в спину: в лютому 1921 р. батько Карло-Стефан публікує заяву, що з політичних мотивів розриває зв'язки з сином-українофілом і, практично, позбавляє його спадщини. В. Вишиваний, «полковник Українських Січових Стрільців, колишній ерцгерцог Вільгельм» (як він себе підписує) публікує у Відні гідну відповідь, датовану 18 лютого 1921 р., в якій відкрито говорить, що Габсбурги протягом століть діяли на шкоду українському народові, а він, В. Вишиваний, саме тому пішов на службу до українського народу й Української республіки і цю службу виконає вірно до кінця [38, с. 136–137].

По-друге, одночасно з цим, відбувся розрив з петлюрівським Державним центром у м. Варшаві, який дотримувався пропольських позицій, віддаючи Східну Галичину Польщі. Проти В. Вишиваного виступили його недавні прихильники М. Василько, Т. Галіп, а УНР-івська преса провела кампанію наклепів.

Під кінець 1920 р. нетривкий союз Скоропадський-Габсбург почав розпадатися. В. Вишиваний виступав з демократичних позицій і не погоджувався з авторитарною програмою Українського союзу хліборобів-державників, за якою стояли П. Скоропадський та В. Липинський. За це В. Вишиваного усунули з Генеральної ради, але не останню роль відіграло й зростання його популярності, до середини 1921 р. Особливо виступ відомого громадського діяча і мецената Євгена Чикаленка, який у квітні 1921 р. заявив, що «українським монархом не може бути ні Скоропадський, ні Петлюра, ні хтось інший свій (Чикаленко мав на увазі також М. Грушевського), бо на своєму ми, по своїй недисциплінованості, не об'єднаємося, не помиримося, а

знов тільки якийсь варяг, як в старовину, якийсь чужоземний королевич... зорганізує державу» [84, с. 269]. Під «варягом» Є. Чикаленко розумів В. Вишиваного. Стаття викликала бурю обурення, яка звалилася як на автора, так і на «варяга», зокрема проти виступив ідеолог гетьманців з УСХД В. Липинський. У 1921 р. українська та неукраїнська (австрійська, швейцарська, італійська, французька, польська, російська) еміграційна преса дуже часто згадувала В. Вишиваного як претендента на український престол [38, с. 137].

Що ж до громадсько-суспільної діяльності Вишиваного в еміграції, то він встановив контакти з баварськими монархістами, і від серпня 1921 р. почав активно опікуватися українськими емігрантами, фінансово підтримував інтернованих у таборах українських солдатів. Мав позику від митрополита А. Шептицького. Заснував Українське національне вільнокозацьке товариство, яке в період свого розквіту налічувало до 40 тис. членів, став головою його Генеральної управи. У Відні почав видавати газету «Самостійна Україна», що видавалася з 12 жовтня 1921 р. по 18 травня 1922 р. Товариство мало продовжувати боротьбу проти окупантів за незалежність України. Ще у 1922 р., особливо в Галичині, велася інтенсивна пропаганда за В. Вишиваного як майбутнього українського монарха. Принаймні до 1924 р. він відіграв активну роль у політиці. У червні 1924 р. були спроби відновити союз Скоропадський-Габсбург [88, с. 165].

В другій половині 20-х років В. Вишиваний відійшов від активної політичної діяльності, але як переконаний прихильник ідей українського націоналізму, постійно підтримував зв'язки з провідником УВО, пізніше ОУН, полковником Євгеном Коновальцем [34, с. 23]. У середині 30-х рр. він відновив листування з Дмитром Донцовим, ходили безпідставні чутки що він разом з князем Яном Токаржевським-Карашевичем і Д. Донцовим у 1937 р. заснував якийсь Імперський орден св. Юра [12, с. 517].

За кордоном В. Вишиваний жив у Відні та Парижі, деякий час в Іспанії, Англії. Як згадував консервативний український політик-гетьманець Лонгин Цегельський, «говорив він по-українськи дуже добре, хата в нього обвішана

українськими килимами та гуцульськими виробами, розмовна мова українська і страви на столі були українські» [62, с. 118]. В цей час він активно займається листуванням, пише українською статті-спогади, новели і у 1921 р. видає власну збірку українських поезій «Минають дні».

В. Вишиваний був українцем і справжнім демократом до кінця. Німецькому міністрові закордонних справ фон Ріббентропу, коли той намагався використати його в німецьких інтересах у Карпатській Україні, відповів: «я відчуваю себе українцем», і про цю розмову повідомив ОУН. Напередодні Другої світової війни приїхав до Відня, де зразу потрапив під нагляд гестапо та незважаючи на це, підтримував український підпільний націоналістичний рух та французький рух Опору [13, с. 517].

Таким чином, В. Вишиваний відіграв важливу роль в Українській революції 1917–1921 рр. та політичному житті міжвоєнного періоду в еміграції, виявивши себе як активний політик, дипломат, відданий ідеалам незалежної та соборної української державності. Основними засадами його державно-політичної діяльності були принципове відстоювання незалежності та територіальної цілісності України, послідовний захист національно-політичних і громадянських прав українців в умовах польської та радянської окупації, а також підпорядковане цим завданням використання офіційних, легальних методів боротьби. Аналіз діяльності В. Вишиваного того періоду засвідчує складний характер взаємовідносин українських політичних та військових керівників, що був зумовлений драматизмом міжнародного становища молоді української держави, контроверсійністю політичних концепцій вирішення проблеми української державності, що загалом негативно вплинуло на національно-визвольну боротьбу.

Відповідно можна стверджувати, що В. Вишиваний, незважаючи на певну трансформацію своїх ідейно-політичних переконань, завжди глибоко відчував вищість загальнонаціонального ідеалу та чітко усвідомлював українські національні інтереси.

3.2. Еміграційний період діяльності В. Вишиваного в 1920–1940-х рр.

Арешт та звинувачення радянською владою

На початку 1922 р. внаслідок політичної конфронтації різних груп фактично розпалося Українське Національне вільно-козацьке товариство. У травні того ж року за браком коштів припинив своє існування і часопис «Соборна Україна». Від цього часу В. Вишиваний не брав активної участі в українському еміграційному політичному житті, однак постійно виявляв цікавість до українських справ [39, с. 194]. Однак, В. Вишиваний не поривав зв'язків з УСС, час від часу зустрічаючись з деякими з них та підтримуючи листування. З 1921 р. він входив до складу Боевої управи УСС [21, с. 261].

До 1925 р., як свідчив В. Вишиваний на допиті 5 вересня 1947 р., він жив у Відні, час від часу виїжджаючи до різних міст Європи. З 1925 р. до 1935 р. перебував у Парижі [65]. У листі до митрополита А. Шептицького від 14

лютого 1927 р. він пише, що «вже повністю переселився у Францію» і «дуже радий тут жити, тому що тут усі приходять тобі на допомогу у будь-якому випадку» [77]. Він не втрачає інтересу до українських політичних справ, за якими спостерігає уважно, хоча зауважує: «... але своєї думки про них я не виказую». У 1933 р. разом з братом Карлом-Альбрехтом В. Вишиваний отримав у спадок маєток у Живці (Краківське воєводство), проте відмовився від своєї частки, за що протягом усього життя отримував 2 500 швейцарських франків щомісячно [54, с. 105].

Про міжвоєнний період життя й діяльності В. Вишиваного є уривчаста інформація, і в основному це інформація іноземної та радянської агентури. Зокрема, про перебування ерцгерцога у Франції збиралися поодинокі відомості у підрозділах польських спецслужб, у т. ч. в експозитурі №2 II відділу Генерального штабу польських збройних сил. В одному з агентурних донесень зафіксовано: «Перебував у Франції, де посідав маєтки. Партія монархічна мала серед українців багатьох прихильників, у більшості колишніх галицьких офіцерів. В Парижі В. Вишиваний намагався порозумітися з російськими монархістами, у яких знайшов підтримку, оскільки не виявляв своїх прав до земель російських, а тільки до західних – галицьких» [54, с. 105]. В іншому донесенні є повідомлення від 16 червня 1932 р., що В. Вишиваний «продав свій автомобіль, свої віли і переселився до центру Парижа з причин заощадних», та повідомлення про розірвання стосунків ерцгерцога зі своїм колишнім ад'ютантом Ляришенком з «огляду на прокомуністичні погляди останнього» [54, с. 105].

Як ми вже згадували, в цей час припадає встановлення контактів В. Габсбурга з ОУН й особисто з Є. Коновальцем та відновлення листування з Д. Донцовим. Останній, перебуваючи на запрошення товариства «France – l'Ukraine», про свої зустрічі з В. Вишиваним у Парижі в 1934 р. згадував: «Мав там кілька сходин з полк. Коновальцем. Бачився я тоді і з полк. Василем Вишиваним (Вільгельмом Габсбургом) – на Rue d'Acacias, де він тоді мешкав, раз з Коновальцем, другий раз – сам. Кілька разів бачився теж з ним на Rue

Thenard, в готелі, де мешкав я і де Василь Вишиваний був гостем п-ва Томаріїв» [23, с. 153]. З протоколів допиту ерцгерцога радянськими слідчими стає відомо, що між В. Вишиваним і керівником ОУН відбулося дві зустрічі, під час яких обговорювалася можливість сприяння ерцгерцога у фінансуванні ОУН деякими американськими інституціями. Однак конкретних домовленостей, мабуть, не було досягнуто [67]. Представник ОУН у Лондоні Євген Ляхович отримав доручення Коновальця, у проміжку між 1933 і 1935 рр., встановити контакт з ерцгерцогом Вільгельмом для сприяння розширенню легальних зв'язків ОУН. Є. Ляхович кілька разів зустрічався з В. Габсбургом, який допоміг встановити контакти представника ОУН з ірландським послом в Парижі, надав кілька рекомендаційних листів до журналістів і депутата англійського парламенту [21, с. 911–912]. Метою цих дій керівництва ОУН було привертання уваги Великобританії до українського самостійницького руху та намагання «включити українську проблему у сферу... заінтересування великобританської політики», що було одним з компонентів зовнішньополітичної концепції Є. Коновальця [21, с. 924]. У березні 1933 р. Є. Коновалець звернувся листом до В. Габсбурга з проханням, аби той поклопотався про візу для М. Сціборського в австрійському посольстві у Парижі, це потрібно було для проведення необхідної роботи, щоб перенести Організаційний центр ОУН до Відня [54, с. 106].

У 1947 р., на допиті у Києві, В. Вишиваний свідчив, що під час перебування у Франції він підтримував зв'язки з українськими діячами А. Лівіцьким, С. Шелухіним, І. Токаржевським-Карашевичем, В. Прокоповичем та генералом О. Удовиченком [66], але у протоколах допиту ніяких подробиць не наводиться.

В 30-х В. Габсбург мав також листування з генералом В. Петрівим, колишнім військовим міністром УНР. У листі до генерала від 23 жовтня 1933 р., який був відправлений з Парижу, Вишиваний згадує часи у «Царицинському Куті» і пише: « .... я не втрачаю надію і сильну віру в кращу долю нашої України!.... Коли туга далеко на чужині, ...я не забув про українську справу,

про український нарід і українське питання. Працюю для них з моїми всіма силами і далі де тільки можна.» він сповнений оптимізму й віри в політичну перспективу України: «Віра та сама у мене залишилась, і я уперто вірю в самостійність і соборність суверенности нашої, нам всім так милої держави України» [75].

В полі зору польських спецслужб, зокрема експозитурі №2 II відділу Генерального штабу польських збройних сил, політичні та особисті контакти В. Габсбурга відстежувалися як давнього політичного противника Польщі. В особовій справі В. Вишиваного, заведеної польською спецслужбою, у донесенні агента «Олафа» від 28 липня 1934 р. висловлювалося прохання звернути увагу, «чи дійсно син професора Лотоцького перебуває в контакті і співпрацює з Василем Вишиваним» [54, с. 106]. А в інформаційному повідомленні, датованому 7 липня 1933 р., констатується поживавлення політичної діяльності ерцгерцога: «Василь Вишиваний (Вільгельм Габсбург), який протягом останніх кількох років не виявляв жодної політичної діяльності, в останнім часі відбув кілька нарад з Панейком, який ходить у політичних радниках Вишиваного». Результатом цих зустрічей, як зазначалося далі, було укладення плану дій у зв'язку із зростанням шансів повернення сина Карла I, ерцгерцога Отто, на угорський, а можливо, й австрійський престол, про що В. Вишиваний висловлювався з великим оптимізмом. Зазначалося, що ерцгерцог виїздив до Брюсселя, де бачився з колишньою австрійською імператрицею Зітою (дружиною імператора Карла I), а звідти він виїхав до Лондона [54, с. 107].

В іншому документі справи, від 1 липня 1934 р. підтверджується, що В. Вишиваний «виявляє останнім часом знову певну діяльність». Ця активізація пов'язувалася польською спецслужбою насамперед з тим, що ерцгерцог отримав досить значний спадок по смерті свого батька Карла-Стефана, який жив і помер у своєму маєтку в Польщі. Два брати ерцгерцога Вільгельма на той час продовжували служити у польській армії. Ще однією з причин називалася «певна активізація українського питання, в якому як відомо Вишиваний зумів відіграти поважну роль» [54, с. 107].

У документах справи фігурують і інші особи, що оточують і підтримують В. Вишиваного, який жив на той час у Парижі. Це вже згадуваний Б. Лотоцький, син діяча УНР, професора Варшавського університету О. Лотоцького, а також подружжя Карашевич-Токаржевських, які мали родинні стосунки з Лотоцьким. Серед прихильників В. Габсбурга в справі згадується й лідер ОУН Є. Коновальць. За інформацією у В. Вишиваного збираються часто «різноманітні українські особистості лівої орієнтації, як напр. Микола Шаповал, брат померлого лідера есерів Микити Шаповала, і навіть довірені особи митрополита Шептицького» [54, с. 107].

Серед тих, хто сприяв політичній активізації В. Вишиваного, польські спецслужби вважали імператрицю Зіту (дружину останнього імператора Карла I), яка «намагається не тільки посадити свого сина Отто на австро-угорському троні, але й також якогось іншого Габсбурга, як наприклад Вільгельма (Василя Вишиваного) на троні гетьманським в Україні». «У такій спосіб, – зазначалося далі в донесенні, – держава Габсбургів мала би із спорідненою Україною спільний кордон і насамперед доступ до Чорного моря» [54., с. 107].

Активність прихильників В. Вишиваного, в першій половині 30-х рр., навколо його особи не була тривалою. Бо польські спецслужби, продовжуючи слідкувати за ними, не фіксують у подальшому помітних подій у їхній діяльності. У 1935 р. В. Вишиваний повертається до Відня і після «аншлюсу» Австрії потрапляє в поле зору німцької влади. В протоколі допиту від 26 вересня 1947 р. він скаже: «В 1939 году ко мне на квартиру прибыли два немца, которые удостоверившись в моей личности, интересовались почему мой брат Габсбург-Лотринген Карл принял польское подданство и служил в польской армии в качестве полковника. Одновременно спрашивали где находится его сын. Заинтересованность немцев сыном моего брата была потому, что он, работая в Швеции, в 1939 году выехал в Англию и поступил там на службу в английскую армию. Однако какое положение там занимал я не знаю. В ходе дальнейшей беседы немцы требовали от меня снабжать их информацией о

положении на территории Советской Украины и Польши. Немцам я заявил, что никаких связей с этими государствами не имею, поэтому интересующих их данных дать не могу.» [73].

Розігруючи українську карту на передодні Другої світової війни німці намагаються використати популярність В. Вишиваного у своїй подвійній грі щодо Карпатської України, яка протистояла зазіханням Угорщини. За свідченнями Н. Гірняка Рібентроп запросив В. Вишиваного до себе й поставив вимогу, щоб той взяв на себе певні зобов'язання з огляду на події в Карпатській Україні: «Вишиваний зразу поставив справу ясно: він спитався, чи Німеччина має щирі заміри щодо української державності. На це Рібентроп посміхнувся: «Ви хіба як добрий німець повинні догадатися й Вам зайво пояснити». Тоді Вишиваний, щоб не продовжувати немілої розмови, відповів: «Вибачте, але Ви помиляєтеся. Я почуваю себе українцем і тільки для добра України можу співпрацювати» [7, с. 36]. Н. Гірняк зазначає, що одразу ж після розмови з Рібентропом В. Вишиваний повідомив українське підпілля про справжні плани німців щодо Карпатської України і відраджував українців від співпраці з ними.

У свою чергу Роман Новосад, який був пов'язаний з ОУН і заарештований радянською військовою розвідкою разом із В. Габсбургом, стверджував, що В. Вишиваний розповідав йому, «як на початку війни з СРСР до нього звернулися представники імперської служби безпеки СД з пропозицією співробітництва з ними щодо українського питання» [34, с. 23]. Маючи достовірні відомості про широкі зв'язки В. Вишиваного з визначними українськими політичними діячами, СД розраховувало на його допомогу. Але ерцгерцог від співробітництва категорично відмовився. Відтоді нацисти більше не пропонували Вишиваному співпраці, однак почали вважати його за ворога німецького народу і встановили нагляд гестапо [54, с. 108].

Про свою вірність Україні та українським національним ідеалам В. Вишиваний наголошував у своєму коротенькому листі Н. Гірняку від 27 червня 1941 р.: «Щиро Вам дякую, що не забули старого полковника УСС. Я, дорогий Друже, не змінився, мої думки вічно такі самі, як колись;

українського питання й українців я не забув мимо того, що мовчав... Прошу пишіть мені на зазначену в листі адресу і під моїм іменем, під яким я тут живу (Вільгельм Габсбург-Лотринген), хоч я все гордий на моє українське прізвище, яке мої дорогі УСС мені дали й остаюсь для них усе вірний Василь Вишиваний» [7, с. 42–43].

У 1942 р. В. Вишиваний знайомиться з групою українських студентів, які навчалися у Віденській музичній академії. Через посередництво одного з них, згадуваного вже, Романа Новосада встановлює контакти з ОУН, зокрема, з членом проводу Української Головної Визвольної ради (УГВР) Мирославом Прокопом, який фігурує у протоколах допиту як Володимир-Дмитро [54, с. 109]. Р. Новосад у своїх споминах згадував, що В. Вишиваний прагнув, щоб українське підпілля увійшло у тісний контакт зі спецслужбами західних держав з метою спільної боротьби проти гітлерівців [34, с. 25]. Також він зазначає, що В. Вишиваний сприяв встановленню контакту української підпільної організації та учасника Руху опору француза Поля Маас, який працював на військовому заводі, де виготовлялися деталі для «Фау-1». Це підтверджується й матеріалами допиту В. Вишиваного від 26 вересня 1947 р., які свідчать, що і він сам брав безпосередню участь у боротьбі з нацизмом. В. Габсбург на допиті розповідав, що познайомився і здружився з двома французами – Полем Маас і Жаком Бруером, які були вивезені до Відня з Франції, де працювали на авіазаводі «Хенкель» у конструкторському бюро. Як з'ясувалося згодом і Вишиваний на допиті про це говорив, що «...Маас Поль был связан с английской разведкой. Встречаясь с Маас Поль, мы узнали друг от друга, что недовольны немецкой политикой. В одном из разговоров Маас рассказал мне, что, работая на заводе в конструкторском бюро, он снимает копии чертежей немецких самолетов и переправляет через своих людей во Францию. Тогда же мы договорились, что я также буду собирать информацию о немецких войсках в Вене и Австрии, а также стратегических объектах.» [73].

Як виявилось на допиті В. Вишиваний неодноразово переховував його на своїй квартирі, допомагав одержувати інформацію про воєнну промисловість

німців в Австрії і про пересування німецьких військ: «...Поддерживая связи с Маас Поль, я собрал и передал ему сведения о передвижении немецких войск из Италии в Германию и переброске в Италию большого количества немецкой артиллерии. Эти сведения мною были собраны среди моих знакомых офицеров немецкой армии путем разговоров с ними. Кроме того, сообщил место дислокации военного аэродрома в м. Кематын (Австрия) и расположении главной инспекции по контролю военных промышленных объектов в Австрии. Мною были переданы сведения о расположении предприятий по изготовлению реактивных снарядов «ФАУ» [73]. Як зауважив В. Вишиваний слідчому, він допомагав за своїм бажанням. Через необережність П. Маас був заарештований Абвером, однак витримав тортури, що врятувало від арешту В. Вишиваного, Р. Новосада та інших учасників підпілля. Відступаючи з Відня, гітлерівці не встигли ліквідувати в'язнів, і Поль Маас вийшов на волю [73].

У спогадах Р. Новосада, опублікованих у 1992 р., згадується про підтримку В. Вишиваного батальйона «Роланд». Це військове формування, створене з українських юнаків, які проходили вишкіл на теренах рейху, було відправлене на Одещину, в контроль румунських військ із завданням утримувати «порядок». За свідченнями Р. Новосад, В. Вишиваний, користуючись своїми давніми зв'язками у австрійських військових колах, доклав багато зусиль, аби українську молодь – вояків новоствореного батальйону, які не здобули необхідної підготовки, не відправили на фронт, на вірну смерть. Водночас він опікувався і тим, щоб українські вояки не були скеровані проти українського ж населення, а після розформування «Роланду» домагався того, щоб ті з них, хто навчався у вищій школі, без репресій повернулися до навчання [34, с. 24]. Також Р. Новосад згадує, що В. Вишиваний любив розповідати про свою участь в українських визвольних змаганнях 1917–1921 рр., про січовиків, з якими йому довелося воювати, українських діячів, з якими познайомився в різні роки як в Україні, так і в еміграції.

В повоєнні роки і до арешту у 1947 р. В. Габсбург жив у Відні в англійській зоні окупації, і як і всі мешканці цієї частини міста, почував себе

вільним від радянського тиску. Постійно хворів, бо мав хворі легені. Заснував три невеликих підприємств з виробництва лаків, фарб і штучних смоляних виробів: «Інгас», «Хемоган» і «Австрійське товариство виробів штучної смоли».

Після захоплення Відня радянськими військами В. Вишиваний допомагає українським підпільникам налагодити контакти із західними державами. Навесні 1946 р. до нього звернувся представник французької військової місії у Відні капітан Пелісьє з проханням допомогти розшукати українців – учасників опору, з якими мав зв'язок П. Маас, для встановлення офіційних контактів з французами. Згодом у французькій зоні відбулась зустріч члена УГВР Миколи Лебеда з повноважними представниками французького президента, який виявив зацікавлення українською проблемою [34, с. 25].

Контакти В. Вишиваного з українським підпіллям стали для нього фатальними. Відомо, що 26 серпня 1947 р. він вийшов в ранці з дому і не повернувся [7, с. 38]. У слідчій справі зазначено, що постанова на арешт була затверджена від 20 вересня 1947 р. Управління контррозвідки МДБ Центральної групи військ [71], тобто вже після затримання радянськими спецслужбами. А сам арешт, за матеріалами справи та слідства В. Габсбурга, начебто відбувся 23 вересня 1947 р., зокрема в «Постанові про обрання запобіжного заходу щодо В. Габсбурга-Лотрінгена» в кінці є інформація: «Настоящее постановление мне об'явлено «23» сентября 1947 года. Габсбург Подпись» [72].

В. Габсбурга-Лотрінгена (В. Вишиваного) звинуватили в «...связи с руководителями украинского националистического подполья - Коновальцем и Скоропадским. В период Второй мировой войны сотрудничал с французской разведкой. Выполняя задания французов, в 1946 году организовал встречи и переговоры между представителями французской разведки и провода «ОУН» Бандеры. Одновременно занимался активной шпионской деятельностью против Советских войск, находящихся в Австрии. Вербовал для этой цели агентуру.» [72].

У жовтні 1947 р. віденські часописи помістили повідомлення, що В. Вишиваний інтернований у більшовицькому таборі у м. Вінер-Нойштадті. Всі засновані ним підприємства припинили свою діяльність, а у 1953 р. їх було ліквідовано з великими боргами [7, с. 38–39].

19 грудня 1947 р. В. Габсбург був переданий у МДБ УРСР, яке протягом півроку вело справу Габсбург-Новосад. На протязі півроку його щоденно допитували, намагаючись дізнатися про його контакти з оунівським підпіллям та західними розвідками. Він відмовився видавати прізвища своїх побратимів та соратників [2]. В процесі слідства він був звинувачений у зв'язках з ОУН, співробітництві з англійським агентом і французькою контррозвідкою під час Другої світової війни і згодом після капітуляції Німеччини [54, с. 111]. На черговому допиті 5 жовтня 1947 р. В. Габсбургу було пред'явлено звинувачення за ст. 58-2, 58-6 ч. 1 і 58-И УК РСФСР [74].

20 травня 1948 р. слідство було закінчено і справу передано у воєнну прокуратуру. Звинувачувальний висновок «По делу № 148980 по обвинению Габсбург-Лотринген Вильгельма, он же Вышиванный Василий, по ст. ст. 58-2, 58-6 ч. 1. и 58-11 УК РСФСР (54-2,54-6 ч. 1 и 54-11 УК УССР) и Новосад Романа по ст. 58-6 ч. 1 и 58-11 УК РСФСР (54-6 ч. 1 и 54-11 УК УССР)», воєнної прокуратури стверджував, що «.... Разрабатывая планы завоевания Украины австро-венгерские правящие круги готовили Габсбурга-Лотрингена на украинский престол..... в годы гражданской войны на Украине, в составе украинской галицкой и петлюровских армии принимал участие в борьбе против Советской власти. ....командуя группой войск, куда входил легион «УСС», вместе с германскими и австро-венгерскими войсками принимал участие в оккупации Украины. ....маскируясь под украинца, именовал себя Василем Вышиванным. Находясь на Украине .....руководимые им войска участвовали в подавлении революционных крестьянских восстаний, вели карательную деятельность против местного населения. ....вел активную антисоветскую националистическую деятельность, участвовал в изданиях ряда националистических газет и журналов, создавал кружки националистов.

.....примкнул к контрреволюционному правительству «ЗУНР», а затем к Петлюре..... Возвратясь в Австрию .....в целях осуществления своих планов стать «президентом» Украины, продолжал организовывать борьбу против советской власти. На полученные от немцев средства до 1924 г. .... издавал антисоветскую националистическую газету «Соборная Украина», пытался создать националистическую организацию «Вольное Козачество».

Находясь в Австрии и Франции, Габсбург-Лотринген поддерживал связи и финансировался английским банкиром Морганом и американским капиталистом Фордом, неоднократно встречался и вел переговоры о совместной борьбе против СССР с лидерами антисоветского националистического движения Коновальцем, Скоропадским, Левицким и др., на страницах националистических газет помещал свои статьи, в которых призывал к вооруженной борьбе против Советского государства. ....был привлечен для работы в пользу английской разведки .... После капитуляции Германии, ...установил связь с сотрудниками французской разведки .... и выполнял их задания, организовывал переговоры французской разведки с ОУН, во время которых было достигнуто соглашение о совместной подрывной деятельности против Советского Союза. По заданию французской разведки Габсбург-Лотринген занимался подбором и вербовкой для них агентуры....» [68]

Попри всю безглуздість висунутих звинувачень, В. Вишиваного засудили до 25 років виправно-трудоу таборів. 12 серпня 1948 р. був підписаний супроводжувальний лист про направлення В. Габсбурга у Володимирську тюрму [54, с. 111]. Умови утримання у тюрмі та брак медичного догляду загострили захворювання В. Вишиваного на туберкульоз, але тюремні лікарі нічого іншого, крім захворювання серця, не згадували в історії хвороби. Проте свідокство про смерть, вказує на двосторонній туберкульоз, від якого В. Габсбург-Лотрінген (В. Вишиваний) помер о 23-й годині ночі 18 серпня 1948 р. в лікарні тюрми №1 м. Києва [69]. Про місце його захоронення нічого на

відомо. Ймовірно, його поховали десь біля огорожі Лук'янівського цвинтаря м. Києва без будь-яких позначень місцезнаходження тіла [20, с. 91].

Таким чином, після повернення до Відня В. Вишиваний підтримував зв'язки з українською політичною еміграцією, хоча активної участі в українській політиці колишній ерцгерцог не брав, але це все одно не врятувало його від прискіпливої уваги з боку сталінських спецслужб після Другої світової війни.

В 1989 р. В. Габсбург-Лотрінген (В. Вишиваний) був посмертно реабілітований. 25 грудня 1989 р. Військова прокуратура Київського військового округу надала «Заключення у справі Вільгельма Габсбурга-Лотрінгена за матеріалами кримінальної справи (арх. № 39674)», де зазначалося, що «... Доказательств, в т.ч. вещественных, подтверждающих враждебную СССР деятельность Габсбурга-Лотрингена В. в деле не имеется. Обвинение построено в основном на личном признании им ряда фактов своей биографии. .... Габсбург-Лотринген Вильгельм подпадает под действие ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 г. «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30-40-х и начала 50-х годов»» [70].

Останнім часом, з розсекреченням радянських архівів у справі В. Вишиваного, почалася переоцінка його діяльності і зростання неупередженості ставлення до його внеску в історію України.

ВИСНОВКИ

Джерельна та історіографічна база дослідження, що є досить різноманітною, дала змогу комплексно й цілісно дослідити та об'єктивно охарактеризувати життя й основні напрями діяльності В. Вишиваного, зокрема його внесок у розвиток суспільно-політичної думки і державотворення в Україні.

В. Вишиваний був співтворцем нового етапу національного відродження в українській політиці. Його покоління перебрало політичний провід в

українському русі. У цей час відбувалася стрімка модернізація українського національного руху, утвердження національної свідомості серед широких верств населення, а політики набували розуміння того, що запорукою успішного розвитку народу є весь комплекс його здобутків в економічній, політичній і культурній сферах. Реалії суспільного життя висували перед новою українською політичною елітою в Україні важливі виклики, пошук відповідей на які потребував неординарних зусиль і здібностей.

Формування поглядів В. Вишиваного як військового й політичного діяча відбувалося насамперед в українському галицькому середовищі, а згодом – у лавах УСС, де він формувався під впливом українських військових і політичних діячів. Життєвий шлях В. Вишиваного, до його висунення на провідні ролі в українській політиці, був загалом типовим для його покоління військових та політичних діячів нової генерації досліджуваного періоду. Формування цих діячів як майбутніх лідерів українського національного руху відбувалось в умовах нових геополітичних реалій Центрально-Східної Європи.

В. Вишиваний був унікальною особистістю і виявив себе як активний діяч у багатьох сферах діяльності. Він відігравав одну з провідних ролей в українському січовому русі, брав активну участь в українському політичному житті в еміграції. Можна стверджувати, що він став видатним українським діячем свого часу. Практично впродовж свого свідомого життя В. Вишиваний – непримиренний і послідовний борець за наш національний ідеал – незалежну Україну, при тому, що він був австрійцем за національністю, який щиро полюбив український народ.

Громадсько-політична діяльність В. Вишиваного була прикладом реалізації на практиці програмних завдань українського руху, керівники якого в той час розуміли, що сила нації визначається не механічним переліком політичних прав, а комплексом здобутків в економічній, соціальній, культурній, науковій та інших сферах суспільного життя.

Історія життя австрійського ерцгерцога Вільгельма фон Габсбурга-Лотрінгена в останні роки збагатилася цілою низкою ґрунтовних досліджень.

Основним для цих досліджень стало питання вибору ним української національної ідентичності. Саме з цього розпочалося конструювання у історіографії української легенди Василя Вишиваного, в основу якої лягла його автобіографія. У цьому процесі спостерігалося виокремлення двох стратегій творення образу: героїзації та міфологізації полковника В. Вишиваного, яку розвивають українські дослідники, та спроба американського історика Т. Снайдера деміфологізувати діяльність Вільгельма фон Габсбурга, задаючи питання про приховані її мотиви. Якісне та кількісне нагромадження історіографічного матеріалу уможливило перехід проблеми у філософсько-культурологічне поле, для з'ясування проблеми «приписування» ідентифікації дослідниками, над якими тяжіють дискурси, що домінують у їхній науковій культурі.

Ім'я В. Вишиваний, за давньою козацькою традицією, він отримав від українських військовиків в період його активної участі у національно-визвольних змаганнях 1914–1921 рр. Вільгельм Габсбург поповнив собою довгий список знищених радянською владою українських патріотів, починаючи від загибелі Євгена Коновальця до вбивства Степана Бандери. Драматично завершився життєвий шлях Вільгельма Габсбурга – Василя Вишиваного на його духовній Батьківщині – Україні. Заради України він пішов з батьківської домівки, розірвав зв'язки з родиною, аристократичними колами Європи, віддав свої молоді роки, високе становище, титули, кошти і, зрештою, своє життя. Василь Вишиваний, без сумніву, був одним із найбільш неординарних і найромантичніших постатей українського національного Відродження.

Щира любов та відданість В. Габсбурга українському народу, його участь в боротьбі за державність, його епістолярна спадщина: спогади та багаторічне листування з духовним наставником українців А. Шептицьким, його поетична творчість мають велику духовну цінність для нащадків. Вільгельм Габсбург, син італійського та австрійського народів, своїм життєвим прикладом довів, що українцем може бути й представник іншого народу, який готовий жити та творити для своєї духовної Батьківщини – України.

Таким чином, В. Вишиваний увійшов в історію як знаний військовик, політик, дипломат, громадський діяч і публіцист. Його громадсько-політична діяльність є джерелом до історії України першої половини ХХ ст. Використані історіографічні джерела дали можливість більш комплексно дослідити діяльність В. Вишиваного на військовій та політичній ниві.

На основі вивчених документів та матеріалів слід констатувати, що подальше дослідження громадсько-політичної та військової діяльності В. Вишиваного матиме не лише важливе пізнавальне значення, а й прагматичний відтінок, набуваючи нового змісту для сучасних політичних сил.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеєнко С. Габсбург-Лотрінген Вільгельм, австрійський ерцгерцог. Тисяча й одна смерть: український рахунок. Запоріжжя : Дике Поле, 2006.
2. Василь Вишиваний, або життя щирого українця ерцгерцога Вільгельма фон Габсбурга. URL: <https://photo-lviv.in.ua/vasyl-vyshyvanyj-abo-zhyttya-schyroho-ukrajintsya-erts-hertsaha-vilhelma-fon-habsburha/>(дата звернення: 15.03.2023)

3. Власов О. Вільгельм-Франц фон Габсбург на Запоріжжі, або Схід і Захід разом. МИГ. 2011. 5 мая. (№ 18). С. 46.
4. *Воля (Відень)*. 1921. 26 лют.
5. Габсбург Вільгельм (Василь Вишиваний). Довідник з історії України (А–Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид., доопрац. і доп. Київ : Генеза, 2002. 1135 с.
6. Гай-Нижник П. П. фон Габсбург-Лотрінген Вільгельм. Енциклопедія Сучасної України / НАН України ; Наук. т-во ім. Т. Шевченка ; Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України ; голова редкол. І. М. Дзюба. К. : Поліграфкнига, 2006. Т. 5. Вод–Гн. С. 251.
7. Гірняк Н. Полковник Василь Вишиваний: проект зі збереження спадщини української еміграції. Вінніпег – Канада, 1956. 72 с.
8. Головацький І. Австрійський принц з українською душею: полковник Українського війська Василь Вишиваний, австрійський архикнязь Вільгельм Габсбург (життя та діяльність). Львів : Галицька видавнича спілка, 2008. 104 с
9. Головацький І. Австрійський архикнязь – український воїн і поет. *Дзвін*. 2002. № 8. С. 126–129.
10. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.: Навч. посібник. К.: Генеза, 1996. 360 с.
11. Григор'єва Т. Свій серед чужих, чужий серед своїх. *Наук. записки Києво-Могилянської академії. Історичні науки*. 2008. Т. 91. С. 84–85.
12. Дашкевич Я. Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний). Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури. Львів : Піраміда. 2015. 807 с.
13. Дашкевич Я. Вільгельм Габсбург і українська ідея: (До 110-ліття з дня народження). *Розбудова держави*. 2005. № 1– 4. С. 57–69.
14. *Діло (Львів)*. 1914. 29 черв.
15. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). Київ : Темпора, 2007. 632 с.
16. Дорошенко Д. Історія України 1917–1918 рр. Т. 1. Ужгород , 1930. 510 с.

17. Думін О. Історія легіону українських січових стрільців. 1914–1918. Львів. 1936. 375 с.
18. Донцов Д. Рік 1918, Київ. Ч. 1. Торонто, Онтаріо – Канада : Гомін України, 1954. 128 с.
19. Заклинський М. Січові Стрільці на Херсонщині. *Календар «Червоної Калини» на 1934 р.* Львів. 1933. С. 55–56.
20. Зорька О., Вознюк Ю. Архікнязь Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) і Україна. *Воєнна історія*. 2013. № 3 (69). С. 85–91.
21. Євген Коновалець та його доба / [О. Грицай, С. Шах, О. Зінкевич та ін. ; передне слово Ю. Бойко]. Мюнхен: Вид. Фондації ім. Є. Коновальця, 1974. 1019 с.
22. Єремєєв І. Вільгельм Габсбург – лицар України. *Військо України*. 2003. № 7–8. С. 36–37.
23. Історичні постаті Галичини ХІХ – ХХ ст. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1961. 247 с.
24. Каменюк М. Легенда про ерцгерцога в українській вишиванці. *Слово Просвіти*. 2013. 7–13 листоп. (№ 44). С. 12.
25. Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році. Мюнхен: Вид. «Хвильового», 1946. 110 с.
26. Курманович В. Спомини. *Українське слово*. Париж, 13 січня 1935. Ч. 90.
27. Липинський В. Листування. / ред. Р. Залуцький, Х. Пеленська. Т. 1. 2003. 959 с.
28. Липовецький С. Родич імператорів на службі України. Габсбург, який став Василем Вишиваним. *День*. 2008. 29 серп. С. 8.
29. Луцький О. Щоденник з України. Спогади. Сучасність. 1985. Ч. 5. С. 89–99.
30. Ляришенко Е. Відкритий лист до Пана Рау, керовника «Deutsche Nachrichten».
31. *Воля*. 1921. Ч. 6–8. С. 264.

31. Мемуари Вільгельма Габсбурга Полковника УСС. Начато писання ІХ 28/ІХ□1919: автобіографія. (2002). *Військово-історичний альманах* 4, С. 142□160. URL: <https://zbruc.eu/node/95484> (дата звернення:07.04.2023)
32. Набитович І. Ще одне відкриття Вільгельма Габсбурга – полковника Василя Вишиваного. *Визвольний шлях*. 2002. Кн. 9. С.123–126.
33. Новосад Р. Австрійський архікнязь – український полковник. *Історичний календар 98 : наук.-попул. та літ. альм. / упоряд.: А. Денисенко, В. Туркевич*. Київ : Українська книгаю. 1997. Вип. 4. С. 240–241.
34. Новосад Р. Василь Вишиваний, який не став королем України: віденські спогади. *Україна*. 1992. Ч. 26. С. 23.
35. Омелянович-Павленко М. Спомини. Тернопіль, 1930. 64 с.
36. Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918–1919. Прага, 1929. 72 с.
37. Онацький Є. Д. Габсбург-Лотрінген Вільгельм. Українська мала енциклопедія : у 4 т. / Євген Онацький ; упоряд. С. Білокінь. Вид. 2-ге, уточнене. Київ : ПУЛЬСАРИ, 2016. Т. 1. А–І. С. 212.
38. Онацький Є. Полковник Василь Вишиваний – Архикнязь Габсбурзький. *Портрети в профіль*. Чикаго : Укр.-Амер. Вид. Спілка, 1965. С. 123–153.
39. Осташко Т., Терещенко Ю. Вільгельм Габсбург і Україна. *Історія України*. 1998. № 24. С. 5–8.
40. Осташко Т. С. Габсбург-Лотрінген Вільгельм. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2004. Т. 2. Г–Д. С. 9.
41. Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх споминів. Львів: Новий час, 1929. 44 с.
42. Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. Київ. 2002. 640 с.
43. «Під жовто-синім прапором свободи»: Українська революція в Запорізькому краї (1917–1921 рр.). *Культурна спадщина Запорізького краю : зб. наук. ст. та документів з охорони культ. спадщини / Упр. культури і туризму*

ЗОДА, КЗ «Запоріж. обл. центр охорони кулът. Спадщини» ЗОР / редкол.:
Конарева І. Е. та ін. Запоріжжя : ЛПКС, 2012. Вип. 4. С. 74–97.

44. Рассевич В. Політик, що розминувся зі своїм часом. *Європейський час*.
Львів. 1997. № 1. С. 33–36.

45. Ріпецький С. Українські січові стрільці на Запоріжжі. *Українське січове
стрілецтво: визвольна ідея і збройний чин*. Нью-Йорк : Червона калина, 1956. С.
189–198.

46. Севрюк О. Галичина в Берестейських перемогах. *Історичний календар-
альманах Червоної Калини на 1939 р.* Львів, 1938. С. 61–70.

47. Снайдер Т. Червоний Князь: монографія. Київ: Грані-Т, 2011. 296 с.

48. Снайдер Т. Українське життя австрійського архикнязя: Вільгельм
Габсбург (Василь Вишиваний) – полковник УСС. *Критика*. 2008. № 6. С. 18–21.

49. *Соборна Україна (Відень)*. 1921. Ч. 1. 12 жовт.

50. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). Київ. 1995.
493 с.

51. Степанов Ф. З любов'ю до України: про Вільгельма Габсбурга (Василя
Вишиваного). *Слово і час*. 1994. № 7. С. 77–79.

52. Стрельська Л. «До життєпису Вільгельма Габсбурга (Василя
Вишиваного)». *Військово-історичний альманах*. 2002. 4.1(4). С. 137–141.

53. Сюдюков І. Такі різні Габсбурги. *День*. 2015. 11 верес. С. 8.

54. Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот із династії Габсбургів :
наук.-докум. вид. Київ : Темпора, 2011. 408 с.

55. Тинченко Я. Вишиваний Василь (Габсбург-Лотрінген). Офіцерський
корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Київ : Темпора,
2011. Кн. II.

56. Тригуб О. Як ерцгерцог українським полковником став. *Крила України*.
2015. № 49. С. 14.

57. Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і
бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. Вінніпег, 1954. 176 с.

58. *Український голос (Перемисьль)*. 1921. Ч. 17. 24 квіт.

59. *Хліборобська Україна (Відень)*. 1920 –1921. Ч. II–IV.
60. Хома І. Я. Історія військового формування Січових стрільців (1917–1919 роки) : монографія. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2016. 240 с.
61. Хорунжий Ю. Василь Вишиваний (Габсбург). Українські меценати : добродійність – наша риса. Київ : КМ Академія, 2001. С. 106–115.
62. Цегельський Л. Від легенди до правди: Спогади. Нью-Йорк; Філадельфія : Булава, 1960. 313 с.
63. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади України). Ф.1429. Оп.1. Спр.35. Оригінал укр.м.
64. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф.263. Оп.1. Спр.66498. Кр.1930. Арк.14–24.
65. ЦДАГО України. Ф.263. Оп.1. Спр.66498. Т.1. Арк. 25.
66. ЦДАГО України. Ф.263. Оп.1. Спр.66498. Т.1. Арк. 51.
67. ЦДАГО України. Ф.263. Оп.1. Спр.66498. Т.1. Арк. 52.
68. ЦДАГО України. Ф.263. Оп.1. Спр.66498. Т.2. Арк. 242–248.
69. ЦДАГО України. Ф.263. Оп.1. Спр.66498. Т.2. Арк. 261.
70. ЦДАГО України. Ф.263. Оп.1. Спр.66498. Т.2. Арк. 264–264 зв.
71. ЦДАГО України. Ф.263. Оп.1. Спр.66498. Кр.1930. Арк. 3. Оригінал
72. ЦДАГО України. Ф.263. Оп.1. Спр.66498. Кр.1930. Арк. 5. Оригінал
73. ЦДАГО України. Ф.263. Оп.1. Спр.66498. Кр.1930. Арк. 54–67. Оригінал.
74. ЦДАГО України. Ф.263. Оп.1. Спр.66498. Кр.1930. Арк. 69–71. Оригінал.
75. ЦДАГО України. Ф.269. Оп.2. Спр.127. Арк. 41–41 зв. Автограф укр.м.
76. ЦДАЛУ (Центральний державний історичний архів України у м. Львові). Ф.358. Оп.3. Спр.166. Арк. 19–20. Автограф нім.м.
77. ЦДАЛУ. Ф.358. Оп.3. Спр. 166. Арк. 26–26 зв. Автограф нім.м.
78. ЦДАЛУ. Ф.408. Оп.1. Спр.567. Арк. 4–4 зв. Автограф нім.м.
79. ЦДАЛУ. Ф.408. Оп.1. Спр.567. Арк.6–6 зв. Автограф нім.м.
80. ЦДАЛУ. Ф.408. Оп.1. Спр.567. Арк. 114–115. Машинопис, автограф нім.м.
81. ЦДАЛУ. Ф.408. Оп.1. Спр.567. Арк.116. Машинопис, автограф нім.м.

82. Чайковський А. Чорні рядки. Спогади за час від 1. 11. 1918 до 13. 5. 1919. Львів, 1930. 119 с.
83. Чернецький Є. Габсбурги. *День*. 2013. 11 жовт. С. 9.
84. Чикаленко Є. Х. Щоденник, 1919–1920 / за ред. Владислава Верстюка, Марка Антоновича ; Укр. вільна акад. наук у США [та ін.]. Київ; Нью-Йорк : Вид-во ім. О. Теліги, 2005. 640 с.
85. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за незалежність. Мюнхен, 1958. 317 с.
86. Щур Ю. Народний дім, «Просвіта», архікнязь Вільгельм фон Габсбург та інші епізоди з історії революційного Олександрівська. Культурна спадщина Запорізького краю : зб. наук. ст. та документів з охорони культ. спадщини / Упр. культ. і туризму ЗОДА, КЗ «Запоріз. обл. центр охорони культ. Спадщини» ЗОР ; [редкол.: Конарева І. Е. та ін.]. Запоріжжя : ЛПКС, 2011. Вип. 3. С. 12–29.
87. Шухевич С. Споми́ни з Української Галицької Армії (1918–1920). Ч. 1. Львів, 1924. 176 с.
88. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-українських землях у 1918–1923 рр. Філадельфія: Америка, 1956. 183 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Архикнязь Вільгельм Габсбург у формі сотника УСС 1916 р.

Архікнязь Вільгельм Габсбург, сотник УСС, 1916 р.

Джерело доступу: <https://uain.press/blogs/vasil-vishivaniy-avstrijskij-ertsgerstog-u-borotbi-za-ukrayinu-1170901>

Додаток Б

Василь Вишиваний в колі УСС. Олександрівськ (Запоріжжя), травень 1918 р.

Вільгельм Габсбург в колі Українських Січових Стрільців. Олександрівськ, травень 1918 р.

Джерело доступу: <https://uain.press/blogs/vasil-vishivaniy-avstrijskij-ertsgertsog-u-borotbi-za-ukrayinu-1170901>

Додаток В

Василь Вишиваний в українському національному одязі

Джерело доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2640488-gabsburg-akij-obrav-ukrainsku-identichnist-vasil-visivanij-i-nas-cas.html>

Додаток Г

Василь Вишиваний.

Минають дні...

Відень 1921.

З Друкарні Мехітаристів у Відни, VII.

Джерело доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3667465-vilgelm-fon-gabsburg-1-visivanka-pid-avstrijskim-kitelem.html>

Додаток Д

Ліворуч Василь Вишиваний за рік до арешту (Відень, 1946), а праворуч він же за чотири місяці після ув'язнення (Київ, Лук'янівська тюрма, грудень 1947)

Джерело доступу: <https://uain.press/blogs/vasil-vshivaniy-avstrijskij-ertsgertsog-u-borotbi-za-ukrayinu-1170901>

Архівно-слідча справа В Вишиваного. Фото з матеріалів справи.

НЕТАЄМНО СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

НКВД УССР

отдел

4/2/3977
14 10 04
В. Рудий

ДЕЛО-ФОРМУЛЯР № _____

Виши Вишиваного В.

Начато „ “ 194 г.
Закончено „ “ 194 г.

Арх. № **429** *6044*

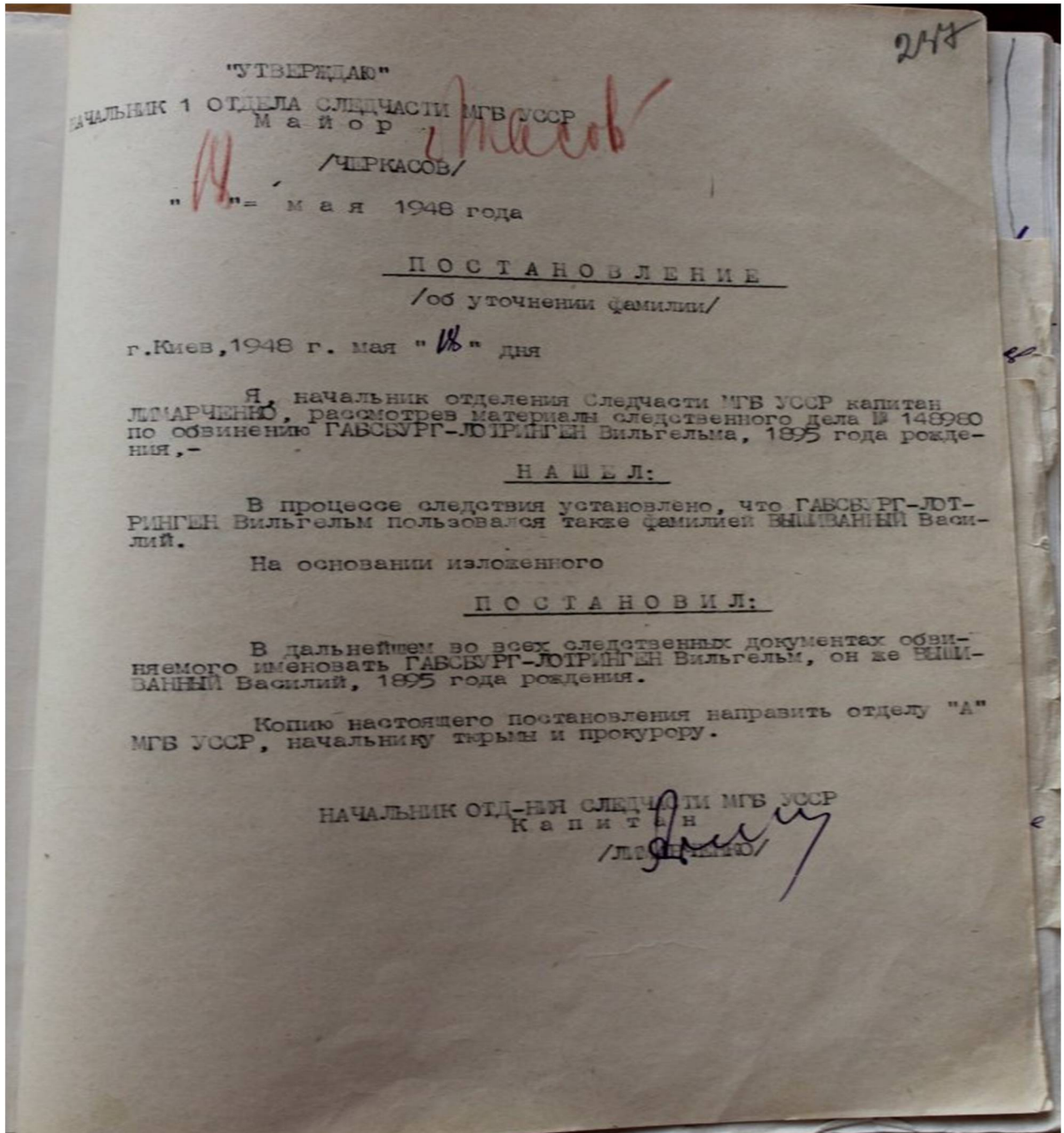
Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗР України).

Джерело доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/vasylyshyvanyy/31536291.html>

Додаток Ж

Постанова про уточнення прізвища. Фото з матеріалів справи.

Джерело доступу:

<https://web.archive.org/web/20210605185645/https://graty.me/uk/erczgerczog-i-shpion-v-kievskoj-tyurme-delo-vasiliya-vyshivanogo/>

Анкета Вильгельма Габсбурга-Лотрингена. Фото з матеріалів справи.

м. Герасов

НКГБ _____

Передавать анкету для заполнения арестованному — запрещается. Заполняется со слов арестованного и проверяется по документам.

Анкета арестованного

Фамилия, имя и отчество.	Габсбург-Лотринген Вильгельм
Год и место рождения.	1895 г. Вена 1-й м. шмидт
Постоянное место жительства до ареста (подробный адрес).	Вена село, город, улица, дом №, кварт. № Фабриксассе 49 кв. 32
Профессия и специальность.	1-й м. шмидт
Последнее место работы или род занятий до ареста. Если работал, когда откуда уволен.	Вена
Национальность.	австриец
Гражданство (при отсутствии паспорта указать, какой документ удостоверяет гражданство или записано со слов).	а) гражд. (подд.) австрийское б) паспорт серии № выдан
Грамотность	б. г. австрийск. народ. народн.
Образование (подчеркнуть и указать что было).	высшее, среднее, низшее специальное
Социальное и политическое прошлое.	политическое
Судимость (состоял ли под судом и следствием, где, когда, что, приговор).	не судим

Джерело доступу:

<https://web.archive.org/web/20210605185645/https://graty.me/uk/erczgerczog-i-shpion-v-kievskoj-tyurme-delo-vasiliya-vyshivanogo/>

Додаток I

вц/І

НЕТАСМНОСОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО**В Ы П И С К А**

из архивного дела № 7 за 1926 год, стр. 66.

"Что гетманцы начинают проявлять жизнь, видно уже из того, что и **ВЫШИВАНИЙ** со своей стороны тоже предпринимает шаги среди королевских дворов Испании, Англии и Италии для получения поддержки в его планах создания королевства на Украине. Как бы к этому не относился, но факт тот, что **ВЫШИВАНИЙ** вместе с бывшим послом УНР **ПОЛЕТИКОМ** и своим адъютантом **ЛАРОШЕНКО** выезжал в Мадрид, Лондон и Рим по вышеуказанным делам.

Следует принять во внимание, что **ВЫШИВАНИЙ** является родственником королевских семейств вышеуказанных государств. В известных пределах он информирован о политике Англии по отношению к Советской власти и потому сейчас снова начал проявлять жизнь.

Безусловно, **ВЫШИВАНИЙ** имеет большее влияние на Украине, главным образом на Западной Украине, чем **СКОРОПАДСКИЙ**, но деятельность как **СКОРОПАДСКОГО**, так и **ВЫШИВАНИЙ** проводится пока в слабом масштабе..."

В е р н о :

ОПЕРУПОЛИ І ОТДЕЛА І УНР МРБ УССР
Лейтенант*В. Рудий*

/ЩУРКАН/

"18" августа 1947 г.
гор. Киев

Переглянуто	
Передик №	4/2/397/
" 14 " 10	09
В. Рудий	

Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗР України). Ф. 1. Спр. № 6944. Т. 1. Арк. 2.

Джерело доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/vasylyvyshyvanyy/31536291.html>